

VILÁG- TÖRTÉNET

5. (37.) évfolyam 2015. 4.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET FOLYÓIRATA

- **GYÓNI GÁBOR**
OROSZORSZÁG MINT BIRODALOM
- **SZ. BÍRÓ ZOLTÁN**
AZ OROSZ BIRODALOM „IDEGENJEI”
- **JEKATYERINA PRAVILOVA**
A BELSŐ TRANSZFEREK SZEREPE
AZ OROSZ BIRODALOM IGAZGATÁSÁBAN
- **DEÁK ANDRÁS**
GAZDASÁGI MODERNIZÁCIÓ ÉS ORIENTÁCIÓVÁLTÁS
A POSZTSZOVJET TÉRBEN
- **ALEKSZANDR SZTIKALIN**
AZ 1956-OS MAGYAR FORRADALOM
ÉS A SZOVJET–JUGOSZLÁV VISZONY
- **SZEMLE**
KÉPES GYÖRGY, KRÁNITZ PÉTER PÁL, KECSKÉS D. GUSZTÁV ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Bottoni Stefano (felelős szerkesztő)
Bíró László (szerkesztő), Farkas Ildikó, Martí Tibor,
Skorka Renáta (rovatvezetők)
Katona Csaba (olvasószerkesztő)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Anderle Ádám, Borhi László,
Erdődy Gábor, Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Papp Imre, Pók Attila, Poór János

5. (37.) évfolyam 2015. 4.

TARTALOM

Birodalomkutatás Oroszországban (Sz. Bíró Zoltán)	503
<i>Tanulmányok</i>	
Gyóni Gábor: Oroszország mint birodalom. Az Orosz Birodalom területe és népessége	505
Sz. Bíró Zoltán: Az Orosz Birodalom „idegenjei”	521
Jekatyerina Pravilova: A belső transferek szerepe az Orosz Birodalom igazgatásában	553
Deák András: Az inercia jegyében. Gazdasági modernizáció és orientációváltás a posztszovjet térben	575
Font Márta: I. András és Bölcs Jaroszlav	607
Sashalmi Endre: A koronázási érme mint legitimációs médium a 18. századi Oroszországban. I. Katalin, Anna, Erzsébet és II. Katalin császárnők koronázási érméinek ikonográfiai vizsgálata	625
<i>Műhely</i>	
Alekszandr Sztikalin: Az 1956-os magyar forradalom és a szovjet–jugoszláv viszony 1956–1957. Egy orosz–szerb forráskiadási munkálat kapcsán	645
<i>Szemle</i>	
Az emberi testtől az óraműig. Az állam metaforái és formaváltozásai (Képes György)	667
Atatürk és az Új Törökország képe a náci ideológiában (Kránitz Péter Pál)	672
A frankofón Európa és Magyarország a hidegháború kezdetén (Kecskés D. Gusztáv)	675

Jelen számunkat szerkesztette: Sz. Bíró Zoltán

Az Orosz Birodalom „idegenjei”

A 16. század derekán meginduló jelentős területi gyarapodással párhuzamosan egyre nagyobb számban kerültek az Orosz Birodalomba nem szláv és nem keresztény etnikai csoportok.¹ A központi hatalom a „természetes alattvalóktól” (*природные подданные*)² elkülönítve, idegenként (*инородцев*) tartotta számon őket, pontosabban közülük azokat a népcsoportokat, amelyekre a birodalmi törvények kiterjesztését nem tartotta sem célszerűnek, sem végrehajthatónak, mivel úgy ítélte meg, a társadalmi, gazdasági és kulturális fejlődés annyira kezdetleges szintjén állnak – vagy, miként a zsidók, hitükben annyira mások, mint a pravoszláv többség –, hogy nem alkalmasak erre. Ezzel a központi hatalom azt is tudomásul vette, hogy e csoportok belső életét ezentúl is alapvetően az adott közösség normái és szokásai szabályozzák.

Az idegenként vagy idegen származásúként fordítható *‘inorogyec’* kifejezés 1822-ben bukkant fel először abban a normaszövegben, amely a szibériai területeken élő nem szláv és nem keresztény alattvalók igazgatásának szabályait foglalta össze.³ A dokumentum már az elején részletesen felsorolta mindazokat az etnikai

1 A birodalom terjeszkedése kiváltképp a keleti irányban volt gyors. Az orosz erők már röviddel azt követően, hogy Jermak vezetésével az első expedíciós csapatok 1581–1582-ben átkeltek az Urálon és elfoglalták a nyugat-szibériai kánság Irtyis alsó szakaszánál lévő központját, eljutottak a Jenyiszej (1607), majd a Léna folyóig (1632). Nem sokkal később, a 17. század derekára már a Csendes-óceán partját is elérik, ahol 1642-ben megalapítják Ohotszk kikötővárosát. Eközben Szibéria déli részén ennél lassabban halad az orosz expanzió. A Bajkál-tóhoz csak 1643-ban érnek el. Röviddel ezt követően elkezdik építeni a térségbeli erődvárost, Irkutszkot. A 17. század második felére az orosz erők már a mandzsúrok felügyelte kínai területek határainál állnak, ahol a két birodalom 1689-ben rögzíti a lényegében a 19. század végéig elválasztó közös határt. Каппелер, 1997. 32–33.

2 A „természetes alattvalók” (*природные подданные*) kifejezést – többek között – Nyikolaj Korkunov is használja az orosz államjogról értekező nagyszabású monográfiájában. Álláspontja szerint az Orosz Birodalom alattvalói mindenekelőtt „természetes alattvalóakra, idegenekre és finnországi lakosokra (*финляндские обыватели*) oszlanak. A természetes alattvalók és a finnországi születésűek, valamint az idegenek egy része rendi csoportokra tagolódnak.” Ezzel szemben – tehetnének mindehhez hozzá – az idegenek többségénél az efféle rendi tagoltság hiányzott. Коркунов, 1908. т. 1. 274.

3 Lásd: *Об управлении инородцев (от 22-го июля 1822 г.)*. In: ПСЗ I. т. XXXVIII. № 29126. Az *инородцев* meglehetősen képlékeny fogalom volt. Lényegében ebbe a kategóriába soroltak mindenkit, akiről azt feltételezték, hogy a birodalmi törvények rájuk való kiterjesztése felesleges, mert azok rájuk nézve – életmódbeli, civilizációs vagy valamilyen egyéb ok miatt – betarthatatlanok. Vagyis ahhoz, hogy az Orosz Birodalomban valamely csoportot *jogi értelemben* idegenként tartsanak számon, nem volt elég nem orosznak és nem pravoszlávnak lenni. Ez önmagában még senkit nem tett „idegenné”. Jól látható ez abból is, hogy –

csoportokat, amelyek a szabályozás hatálya alá estek. Ezek kivétel nélkül Szibériában élő etnikai közösségek voltak. A 19. század során kialakuló birodalmi szemlélet és gyakorlat azonban ennél jóval szélesebben határozta meg az idegenek körét. Mindez jól látható a hatályos törvények gyűjteményének századvégi kiadásában. Az Orosz Birodalom törvénykönyve (*Свод законов*) IX. kötetének idevonatkozó része az idegenek közé sorolta a szibériai kis népeket, az Arhangelszki kormányzóságban élő szamojédeket, a Sztavropoli kormányzóság nomádjait, az Asztrahányi és Sztavropoli területeken élő kalmüköket, az úgynevezett Belső Horda (*Внутренняя орда*) kirgizeit, az Akmolinszki, Szemipalatyinszki, Szemirecsenszki, Uráli és Turgajszki területek idegen lakosságát, a Kaszpi-tenger keleti oldalán élő nomádokat, valamint a zsidókat.⁴ Az utóbbiakra – miután életformájuk, tevékenységük és kultúrájuk más volt ugyan, mint a szláv többségé, de mert a birodalmi adminisztráció szerint annál nem volt primitívebb – a birodalmi törvények hatálya egy idő után éppúgy kiterjedt, mint a többi nem idegenre.⁵ De mivel nem voltak keresztények, és a szláv többség előtt ismeretlen volt zárt közösségeik belső világa, ők sem tartozhattak az őshonos (*древные*) vagy – ahogyan a kor jogi nyelve fogalmazott – az Orosz Birodalom „természetes alattvalói” közé.⁶

A neves jogtudós, Nyikolaj Korkunov – érzékelve az idegenek különböző „típusai” közti jelentős különbséget – e csoportot két részre osztotta. Egyfelől – a főként Szibériában és a kazah sztyeppéken honos – „keleti”, másfelől – a birodalom európai részén élő – „nyugati idegenekre”, azaz a zsidókra.⁷ A két csoport – a megannyi életmódbeli és egyéb különbségen túl – jogi értelemben leginkább abban különbözött egymástól, hogy nem azonos kritériumok alapján határozták meg az egyikhez, illetve a másikkhoz való tartozást. A zsidók, amennyiben kikerestelkedtek, a birodalmi törvények szerint már nem számítottak zsidónak, követezképpen idegennek sem.⁸ Ezzel szemben a „keleti idegenek” azzal, hogy

például – sem a lengyelek, sem a finnek, de még a hegyi tatárokként számon tartott azeriek sem számítottak idegennek, noha a felsoroltak egyike sem volt sem orosz, sem pedig pravoszláv.

4 *Свод законов*, т. IX. 762. Ne feledjük, hogy a 19. század elején még sem az akkor még hegyi tatárokként számon tartott azeriek, sem pedig a későbbi Orosz Turkesztánként emlegetett térség szunnita muszlimjai nem tartoztak a birodalomhoz. Az előbbieket majd csak az 1825–1827-es orosz–perzsa háború nyomán, míg az utóbbiak csak a 19. század második felében kerülnek orosz felügyelet alá. A birodalom terjeszkedésére és kolonizatori szerepére vonatkozóan lásd: Любавский, 1996. (Ljubavszkij máig érvényesnek tekintett összefoglaló munkája az 1930-as évek elejére elkészült. A kézirat kiadására azonban több mint hatvan évet kellett várni.)

5 *Свод законов*, т. IX. 767.

6 Az Orosz Birodalom lakossága három alattvalói csoportból állt: a „természetes alattvalókból” (*природные подданные*), az „idegenekből” (*иностранцы*) és a „finnországiakból” (*финляндские обыватели*). „A természetes alattvalók és az idegenek közötti különbség az orosz állam lakossága egyes elemeinek társadalmi kultúrája közötti különbségből ered. (...) A természetes alattvalók és a finnországi születésűek közötti különbség a Finn Naghercegség széles körű helyi autonómiájából következik, ami ahhoz vezet, hogy az (ottani) születésűek személyükben különjogokkal rendelkeznek.” Korkunov, 1908. т. 1. 274.

7 Уо. 274.

8 *Свод законов*, т. IX. 776.; Korkunov, 1908. т. 1. 356. A zsidók 1820 nyarától kikerestelkedésük után kérhették „természetes alattvalóként” való felvételüket valamely városi vagy falusi rendbe. Lásd: *Об исключении Евреев принявших Христианскую Веру, из Еврейских обществ, и из тех окладов, в коих они до принятия Христианской Веры состояли (от 13-го августа 1820 г.)*. In: ПСЗ I. т. XXXVII. № 28377. Ez a

keresztény hitre tértek, még nem váltak „nem idegenné”. Ha azonban le is telepedtek, korlátozás nélkül kérhették felvételüket a „természetes alattvalók” közé. A birodalmi jog tehát a zsidókat felekezeti, az „idegenek” többi csoportjához tartozókat pedig részben származási, részben pedig civilizatórikus alapon különítette el. Mindazonáltal még a „keleti idegenek” esetében sem állítható, hogy rendi besorolásuk végérvényes lett volna, mivel – mint ahogyan erre a későbbiekben még visszatérünk – életmódváltással ki tudtak kerülni e körből. Erre egyénileg éppúgy volt lehetőségük, mint valamely korábban idegenként számon tartott etnikai közösség tagjaként, amikor a közösség egészét „emancipálták”.

A „keleti idegenek”

Az „idegeneknek” ez a köre az orosz állam keleti, illetve délkeleti terjeszkedésével került Moszkva, majd Szentpétervár felügyelete alá, és szinte kivétel nélkül olyan etnikai csoportokból állt, amelyek a birodalomhoz csatolt területeken őslakosnak számítottak. A legtöbb „idegen” etnikai csoportnak otthont adó Szibéria gyarmatosítása már a 16. század végén megkezdődött. A megszállt területek lakosságát a cári bürokrácia a 17. századtól kezdte el adóztatni. Az itt élő népek kötelezettségeiket főképp drága szőrmék átadásával teljesítették. Innen eredt korai elnevezésük is: ők voltak a prémel adózók (*ясачие*). Az orosz központi hatalom, annak érdekében, hogy az itt élő kis népektől minél több bevételhez juthasson, hosszú időn át a belső életükbe való be nem avatkozás politikáját követte. Erre a felismerésre nem emberbaráti szempontok vezették, hanem a térségben élő közösségek hosszú időn át tanúsított heves ellenállása,⁹ illetve annak belátása, hogy az őslakosság közreműködése nélkül a meghódított hatalmas területek javai kiaknázzhatatlanok maradnak.

Az első olyan rendelkezések, amelyekkel a szibériai őslakosok életét és kötelezettségeit próbálták szabályozni, csak a 18. század elején jelentek meg. Ezek a korai dokumentumok lényegében olyan instrukciók voltak, amelyekben a központi hatalom kijelölte a nevében eljáró hatóságok – a kolonizáló erők – teendőit. A 19. század elejére azonban ez a felügyeleti forma teljesen elavult. Mindenekelőtt azért, mert számos kérdésben nem adott eligazítást és ezzel jelentősen megnövelte annak lehetőségét, hogy a tisztázatlan joghelyezettel – vagy a központi hatalom képviselői, vagy a különböző őslakos csoportok vezetői – visszaéljenek. Ezért a kor egyik legkiválóbb szelleme és adminisztrátora, a szibériai főkormányzó, Mihail Szperanszkij irányításával 1822 nyarára összeállítottak egy az idegenek kormányzására vonatkozó átfogó szabályzatot.¹⁰

rendelkezés a Szenátus 1799. május 2-i Kijevi kormányzóságra vonatkozó rendeletének kiterjesztése volt mindazon kormányzóságokra, ahol zsidók éltek. Ugyanakkor a kikeresztelkedés csak 1850-ig adott jogot arra, hogy – a felekezetváltásra hivatkozva – a zsidók megváltoztassák nevüket. Ezt követően erre már nem volt lehetőségük. *Свод Законов*, т. IX. 772.

⁹ Каппелер, 1997. 33.

¹⁰ Lásd: *Об управлении инородцев (от 22-го июля 1822 г.)*. In: ПСЗ I. т. XXXVIII. № 29126.

E dokumentum tartalma szinte minden elemében azt tükrözte, hogy a normaanyag felvilágosult megalkotói – okulva az orosz gyarmatosítás korai korszakának tapasztalataiból – nemcsak az ott élők jólétét próbálták megőrizni, de az őslakosok sajátos életformáját is, vagyis a lehető legkevésbé akartak életük menetébe és szabályaiba beavatkozni.¹¹ A rendelkezés a Szibériában élő népeket „polgári képzettségük szintje és tényleges életformájuk alapján” három alcsoportra osztotta: a letelepedettekre (*оседлые*), a nomádokra (*кочевые*) és a vándorlókra (*бродячие*).¹²

A „letelepedett idegenek” – ahogy erre elnevezésük is utalt – városokban és falvakban éltek. Többnyire kereskedéssel, kézművességgel, illetve földműveléssel foglalkoztak. Rájuk ugyanazok a szabályok – jogok és kötelességek – vonatkoztak, mint a birodalomban élő többi kereskedőre, kispolgárra és parasztra. A földműveléssel foglalkozó „letelepedett idegenek” státusza lényegében megegyezett az állami parasztkéival. Nekik ugyanúgy kellett adózniuk, mint szláv társaiknak, azzal a fontos különbséggel, hogy őket nem vitték el katonának. Az idegeneknek ugyanis nem kellett szolgálniuk, függetlenül attól, hogy a rend mely alcsoportjához tartoztak. Azokban a városokban, ahol a „letelepedett idegenek” viszonylag nagy számban éltek, jogukban állt önálló, csak velük foglalkozó „rendi” tanácsot (*пamyua*) választani. Ahol viszont kevesen voltak, ott a városi előljáróság járt el az ő ügyeikben is.

Az idegenek közé nem lehetett bejutni, ebbe a körbe csak beleszületni lehetett. Ugyanakkor ki lehetett innen kerülni. A „letelepedett idegeneket” – amennyiben keresztény hitre tértek – lényegében a birodalom többi szláv alattvalójához hasonló módon kezelték, vagyis etnikai kötődésük semmiben sem korlátozta őket. A kereszténység felvétele csak a „letelepedett idegeneket” vezette ki korábbi státuszukból. A többiek esetében a megkeresztelkedés – ahogy Nyikolaj Korkunov fogalmaz – „ipso jure nem hozta magával az idegenek állapotából való kilépést”. Ehhez feltétlenül „letelepedett idegennek” kellett lenni. Esetükben rendi besorolást – miután keresztény hitre tértek – kizárólag vagyonuk és foglalkozásuk határozta meg. Azokat azonban, akik megtartották eredeti – muszlim, buddhista vagy pogány – hitüket, továbbra is külön csoportként – „letelepedett idegenként” – tartották számon, és életüket a rájuk vonatkozó külön előírások szabályozták.

A „rend” másik alcsoportjához tartozókat, az úgynevezett „nomád idegeneket” lényegében ugyanazok a jogok illették meg, mint az állami parasztokat, azzal a különbséggel, hogy nekik – a „letelepedett idegenekhez” hasonlóan – nem kellett katonaként szolgálniuk, és belső életüket – öngazgatásukat – hagyományaiknak megfelelően alakíthatták ki. A főként állattartáson alapuló életformájukra az évszakonkénti lakhelyváltogatás volt a jellemző. Bizonyos fokig ez is vándorló életmód volt, de annak az a fajtája, amely egy meghatározott területre korlátozódott. Vagyis a „nomád idegenek” esetében pontosan tudni lehetett, hogy hol tartózkodnak a nyári és a téli ciklus idején. Életük lényegében e két táborhely közti folyamatos mozgásban telt. A központi hatalom tudomásul vette ezt, és ebben nem korlátozta őket. De abban sem, hogy letelepedjenek. Ha így döntöttek, akkor szabadon meg-

11 Бахрушин, 1929. 86.

12 Коркунов, 1908. т. 1. 356.

választhatták, hogy – vagyonuk és tevékenységük függvényében – a kereskedők, a kispolgárok vagy az állami parasztok rendjébe kérik-e felvételüket. A rendváltással ugyanakkor megőrizték szolgálatmentességüket, vagyis nekik a korábbi „rendjük” elhagyása után sem kellett katonáskodniuk.

A központi hatalom igyekezett a nomádok lakta területektől távol tartani az orosz telepeseket. Az általuk használt földeken önhatalmúan senki sem üthetett tanyát. Ám ha az orosz parasztoknak sikerült megegyezniük a nomádokkal, akkor már nem volt akadálya annak, hogy területükön földet béreljenek.¹³ Ez a folyamat a valóságban persze távolról sem volt idilli. Mindazonáltal az is jól látható, hogy a központi hatalom legalább a jogalkotásban igyekezett olyan kereteket kialakítani, amelyek között esély nyílt az ellenérdekelt szereplők összebékítésére. Tette ezt már csak azért is, mert ezeken a birodalmi központtól távol eső területeken a politikai felügyelet hatékony megszervezése a helyi lakosok ellentétei nélkül is nehéz feladat volt. A cári bürokrácia ezért igyekezett olyan helyzetet teremteni, amelyben a lehető legkisebb esélye maradt annak, hogy etnikai súrlódások alakuljanak ki. Ez azonban nem jelentett egyben hermetikus elzártságot is. Az orosz kereskedők időről időre bemehettek a nomádok lakta területekre és ott szabadon „üzlethettek”, az utóbbiak pedig bevihették termékeiket a környékükön lévő falvakba és városokba, ahol eladhatták azokat. Egy dolog azonban tiltott volt. Nem lehetett a nomádoknak szeszes italt árusítaniuk. Annak érdekében pedig, hogy mérsékeljék a visszaélések lehetőségét, megtiltották a koronahatóságok hivatalnokainak a nomádokkal való kereskedést.

A „keleti idegenek” harmadik csoportját a „vándorok” alkották. Ők – ellentétben a nomádokkal – nem egy többé-kevésbé pontosan körülhatárolható területen éltek, hanem folyamatosan vándoroltak, s közben halásztak és vadásztak. Vagyis nem volt állandó téli és nyári lakhelyük, állandó mozgásban voltak. Hol itt, hol ott bukkantak föl, miközben vándorlásuk ritmusa és iránya kiszámíthatatlan volt. Ennek ellenére a hatóságok próbálták ügyelni arra, hogy számukra időről időre olyan területeket jelöljenek ki, ahol sem a letelepedett lakossággal, sem a nomád csoportokkal nem kerülhetnek konfliktusba.

A „vándorló idegenekre” lényegében ugyanazok a szabályok vonatkoztak, mint nomád társaikra. Nekik azonban – életformájukból következően – nem kellett zemsztvo-járandóságot fizetniük. Nemcsak azért, mert folyamatos vándorlásuk miatt ezt nehéz lett volna behajtani, de azért is, mert azokat az intézményeket és szolgáltatásokat, amelyek működését ebből az adónemből fedezték, ők jellemzően soha nem vették igénybe.

A „keleti idegenek” vezetői – függetlenül attól, hogy a rend mely alcsoportjához tartoztak – megtarthatták közösségen belüli kiemelt státuszukat és rangjukat. Ez azonban nem jelentette egyben azt is, hogy rájuk is kiterjedtek volna a biroda-

13 Ez azonban nem jelentette azt, hogy ne indult volna meg az orosz parasztok térségbeli beáramlása. Olyannyira megindult, hogy a 18. század elejére Szibéria lakosságának nagyobb részét már az oroszok alkották. A parasztok hatóságok által támogatott betelepülése mindenekelőtt az orosz erődvárosok élelmezésével – főként gabonával való ellátásával – függött össze. Kannenep, 1997. 34.

lom nemesi rendjének privilégiumai.¹⁴ Automatikusan nem illette meg őket ez a jog, de szolgálataikért elnyerhették azt.

A nem letelepedett idegenek – vagyis a nomádok és a vándorok – az 1822-es szabályzat szerint közösségük hagyományos normáit és előírásait követve élhettek. Ugyanakkor a központi hatalom, ahol ezt szükségesnek tartotta, megpróbált enyhíteni mindazon, amit az idegenek szokásjogában túlságosan „vadnak és kegyetlenek” ítélt. Ha pedig a közösség belső szabályai valamilyen ügyben nem adtak eligazítást, a birodalmi normák alapján jártak el. Ez éppúgy vonatkozott a súlyosabb bűncselekmények elbírálására, miként azokra az esetekre is, amikor az idegenek orosz városokban vagy falvakban követték el törvénybe ütköző tetteiket.

Ugyanazon a napon, amikor 1822-ben kiadták az idegenekre vonatkozó szabályzatot, megjelent még egy fontos rendelkezés. Ez az Omszki területtől délre élő szibériai kirgizek¹⁵ státuszát rendezte.¹⁶ Rájuk hasonló szabályok vonatkoztak, mint a szibériai nomádokra, azzal a különbséggel, hogy ők szabadon elhagyhatták „rendjüket” és a birodalom belső területeire is áttelepülhettek. Esetükben nem volt akadálya annak sem, hogy állami szolgálatba álljanak vagy valamelyik kereskedői gildébe felvételt nyerjenek. A szabályzat ugyanakkor megtiltotta, hogy a kirgizeket bárki is személyi tulajdonába vegye és szabadságában korlátozza. A rendeletnek ez a része a közösség tagjait főképp saját előjáróitól próbálta megvédeni. De a kirgiz előkelőségek sem panaszkodhattak, szultánjaikat ugyanis – a rendelkezés előírásai szerint – nem volt szabad a testi fenyegetés semmilyen formájának sem alávetni. A nomád kazahok és kirgizek is adóztak, de – ellentétben a szibériai kis népekkel – nem prémmel vagy pénzzel, hanem élő jószággal tették ezt.

Szibéria után az idegenek életének központi szabályozása újabb és újabb területekre, illetve csoportokra terjedt ki. A következő állomást a birodalom észak-kaukázusi része jelentette. 1827-ben jelent meg az a rendelet, amely az itt élő különböző nomád csoportok – a nogájok (*ногайцы*), a karanogájok (*караногайцы*), a Kaszpi-tenger nyugati oldalán élő türkmének (*туркмены*) és más muszlim közösségek – kormányzásának kereteit fektette le.¹⁷ Ezt követően sorra jelentek meg a „keleti idegenek” különböző további csoportjainak – így a kalmükök, a szamojédek és az orenburgi kirgizek (kazahok) – életét szabályozó rendelkezések.¹⁸

14 Ez a szabály a szibériai tatárookra nem vonatkozott. Azok előkelőségei ugyanis a birodalom örökletes nemességéhez tartoztak. A tatár arisztokráciához való tiszteletteljes orosz viszonyulás az Arany Horda és annak utódállamai iránti respektusból fakadt. Az orosz nemesség a tatár elitet – már csak a hosszú együttélés és a szomszédság miatt is – magával egyenlőnek tekintette. Uo. 33., 48.

15 A 19. században kirgizek alatt nemcsak a Tiensan környékén élő kirgizeket értették, hanem mindazokat a nomád népeket, amelyek az Orenburgtól keletre, illetve délkeletre lévő sztyeppén éltek, vagyis idesorolták a mai kazahokat és kirgizeket is.

16 Lásd: *Устав о сибирских киргизах (от 22-го июля 1822 г.)*. In: ПСЗ I. т. XXXVIII. № 29126.

17 Lásd: *Учреждение для управления Кавказской областью (от 6-го февраля 1827 г.)*. In: ПСЗ II. т. II. № 878.

18 Lásd például: *Положение об управлении калмыцким народом (от 24-го ноября 1834 г.)*. In: ПСЗ II. т. X. Отд. 2. Прибавление к IX-му тому № 7560a.; *Устав об управлении самоедами, обитающими в Мезенском уезде Архангельской губернии (от 18-го апреля 1835 г.)*. In: ПСЗ II. т. X. № 8071.; *Положение об управлении Оренбургскими киргизами (от 14-го июня 1844 г.)*. In: ПСЗ II. т. XIX. № 17998.

Az 1860-as évek elejétől ismét újabb területek kerültek az Orosz Birodalom felügyelete alá. Ezúttal a kazah sztyeppéktől délre elterülő, a Szir-darja és az Amu-darja folyók által közrefogott terület, továbbá a még ettől a sávtól is délre eső Karakum-sivatag vált a hatalmas ország részévé. Ezekből az új „szerzeményekből” hozták létre 1867-ben a Turkesztáni főkormányzóságot,¹⁹ amelynek idegenként számon tartott lakosságát egyfelől a letelepedett szártok (*сарты*), másfelől a nomád kirgizek (*киргизы*) alkották. A két életforma konfliktusát az orosz hatóságok megpróbálták oldani, ezért a nomádok által használt földeket állami tulajdonba vették és azokat meghatározatlan időre közhasználatra átadták nekik. Ez a döntés egyik példája volt annak, hogy a hatóságok valóban igyekeztek elejét venni a felesleges ütközéseknek. De a központi hatalom arra is próbált ügyelni, hogy a nevében eljáró koronahatóságok ne tudjanak visszaélni hatalmukkal, miképp a helyi elitek se tehessék ezt meg. Ezek a próbálkozások azonban kevés sikerrel jártak: a kisebb-nagyobb visszaélések mindennaposak voltak, összességében mégsem olyan súlyúak, hogy veszélyeztették volna Szentpétervár e térség feletti uralmát.

Mindeközben a központi hatalom azt is fontos feladatának tartotta, hogy megpróbálja az idegenek felügyeletét és adóztatását – már amennyire ez lehetséges volt – egységesíteni, ami nem volt egyszerű feladat. Már csak azért sem, mert a 19. század második felére nagyon sok, különféle hagyományú, fejlettségű és életformájú csoportot kellett volna egységes szabályozás alá vonni. Ugyanakkor a szentpétervári kormányzat azt is szerette volna elérni, hogy e csoportok egy része letelepedjék és felvegye a kereszténységet, amit hol erőszakkal, hol különböző kedvezményekkel, hol pedig ezek kombinációjával próbált elérni, nem egy esetben sikerrel. Akadt azonban jó néhány kudarc is. Ezek közé tartozott a megkeresztelkedett volgai tatárok aposztáziája – hitehagyása –, azaz tömeges visszatérésük eredeti hitükhöz. Ez a krími háború időszakában kibontakozó mozgalom – és az ahhoz kapcsolódó politikai engedetlenség – komoly kihívást jelentett a birodalmi központnak. A kormányzat a kialakult helyzetre addigi viszonylag engedékeny politikájának feladásával válaszolt. Felszámolta a kazanyi tatár önkormányzatot (*татарская ратуша*) és betiltotta a tatár nyelv gimnáziumi oktatását, a kazanyi egyetem orientalisztikai tanszékét pedig átvitte Szentpétervárra. Mindezeknek az intézkedéseknek a betetőzéseként újrakezdte a tatárok erőszakos megtérítését és megkeresztelését.²⁰

A birodalmi politika persze nemcsak erőszakból állt, voltak más, kifinomultabb módszerei is. Ezek közé tartozott, hogy lehetővé tette: ne csak egyénileg lehessen az idegenek „rendjéből” kikerülni, hanem teljes etnikai közösségként is. Erre szolgáltattak példát a hosszú időn át idegenként számon tartott baskírok. Ők a 19. század második felére „elhagyták” különös – idegeneknek kijáró – státuszukat és „természetes alattvalókká” váltak. Ez azt jelentette, hogy a birodalmi törvények

19 Lásd: *Об учреждении Туркестанского генерал-губернаторства в составе двух областей Семиреченской и Сыр-Дарынской (от 11-го июля 1867 г.)* In: ПСЗ II. т. XLII. № 44831.

20 Каппелер, 1997. 194. A Kazany és környékén élő orosz többség és a tatár kisebbség együttélését mutatja be a 19. századi hétköznapi élet számos színterén, illetve részletesen elemzi a tatárok eloroszosítására és megkeresztelésére irányuló hivatalos politikát: Джераси, 2013.

ezentúl rájuk is vonatkoztak, miként az általános hadkötelezettség is. A státuszváltás részeként a baskír elitet „beemelték” a birodalom örökletes nemesei közé. Ettől kezdve őket is megillette e rend valamennyi privilégiuma.²¹

Miközben a „keleti idegenek” nagyon sokfélék voltak, összlétszámuk még a 19. század végén sem haladta meg a 8,3 millió főt, ami a birodalom összlakosságának alig 6,6 százalékát tette ki. Ugyanakkor arányait tekintve ők alkották a birodalom rendjei között – a parasztság és a kispolgárok után – a harmadik legnépesebb csoportot. Az idegenek legnagyobb számban a birodalom közép-ázsiai részén éltek, az ott lakók csaknem 89 százaléka tartozott közéjük. Viszonylag nagy számban éltek még Szibériában is. Itt a teljes népesség közel 15 százalékát alkották.²² Noha összességében nem voltak sokan, ennek ellenére integrálásuk és emancipálásuk mégsem bizonyult könnyű feladatnak. A „nagy reformok” nyomán ugyan elindult ez a folyamat, de még a 19. század végén is kezdeti szakaszánál tartott. Ennek nemcsak a joghelyzetbeli egyenlőtlenség volt az oka, de azok a jelentős civilizatórikus különbségek is, amelyek az idegenek nagy részét a társadalom többségétől elválasztották.

A „nyugati idegenek”, a zsidók

A zsidósághoz tartozást – ahogy erre a jeles alkotmányjogász, Nyikolaj Korkunov rámutatott – nemcsak a „törzsi származás” (*племенное происхождение*), de a felekezeti hovatartozás (*вероисповедание*) is meghatározta. Ez a „kettős kapocs” komoly akadályt képezte annak, hogy a zsidók szabad elhatározásukból elhagyhassák az *idegenek* státuszát.²³ Ugyanakkor ők – ellentétben a többi idegennel – nem területileg elkülönülve éltek, hanem a birodalom többi „természetes alattvalói között”. Az együttélésnek ezt a formáját – Lengyelország többszöri felosztása és területei egy részének az Orosz Birodalomhoz csatolása nyomán – a szentpétervári kormányzat mintegy megörökölte.

Miután ezen a helyzeten a birodalmi adminisztráció nem tudott érdemben változtatni, kénytelen volt alkalmazkodni ahhoz. Ez az alkalmazkodás abból a feltetelezésből indult ki, hogy a zsidóságot valamiképpen be lehet illeszteni a birodalom rendies szerkezetébe. A kezdeti, integrálásukra és emancipálásukra²⁴ irányuló

21 Каппелер, 1997. 195–196.

22 *Общий свод переписи населения*, т. 1. 1905. 160–163.

23 Коркунов, 1908. т. 1. 363.

24 A zsidók emancipálására irányuló politika a 18. század végi Oroszországban azt jelentette, hogy a kormányzat, csupán azért, mert a zsidók etnikailag és felekezetiileg különböztek az oroszoktól, nem akarta őket diszkriminálni, különböző, csak rájuk vonatkozó korlátozó szabályokkal sújtani. Ez a viszony azonban rövid időn belül megváltozott. A zsidóság oroszországi emancipációja, miután a társadalom nagy része – csaknem egésze – jogfosztott volt, egészen más körülmények között ment végbe, mint Európa többi államában. Az Orosz Birodalomban a zsidók felszabadítása – ellentétben a kontinens nyugati részén tapasztaltakkal, ahol az emancipáció „az örökletes rendek hierarchiájának előzetes felszámolásától függött” – kronológiailag jóval később, míg a „társadalmi evolúció stádiumát tekintve” jóval korábban merült fel. Vagyis Oroszországban ez a probléma már akkor napirendre került, amikor a társadalom rendies szerkezetét meg semmi sem fenyegette. Натанс, 2007. 38.

politika azonban – különböző belső és külső hatásokra – már viszonylag rövid időn belül módosult és sajátos kettős jelleget öltött. Az integrálásukra való törekvés továbbra is fennmaradt, de azt a hatalom már csak úgy tudta elképzelni, ha a zsidókat az idegenek közt tartja számon. Mivel pedig a zsidóság együtt élt a birodalom „természetes alattvalóival”, társadalmi beillesztésük olyan megoldást igényelt, amely lehetővé tette, hogy egyszerre idegenek és rendileg tagoltak legyenek. Erre találták ki azt az I. Sándor idején életbe léptetett „leleményes” szabályt, amely előírta, hogy a zsidóknak – szemben a többi idegennel – valamely „természetes alattvalók” alkotmányos rendhez kell bejelentkezniük.²⁵ Regisztrációjuk azonban semmit sem változtatott idegen státuszukon. Továbbra is idegenek maradtak, mégpedig olyan idegenek, akiket különböző rendeknél tartottak számon. Jól látható ez a 19. század második felének népszámlálási gyakorlatában. Mind az 1869-es szentpétervári, mind az 1871-es moszkvai, mind pedig az első valóban átfogónak és megbízhatónak tekinthető 1897-es országos népszámláláskor a zsidóságot nem az idegenek közt vették lajstromba, hanem ahhoz a rendhez tartozóan, ahová be voltak jegyezve. A 19. század végi összeírás adataiból világosan kitűnik, hogy a zsidóság nagy többsége (94,16 százaléka) a kispolgárok közé tartozott. Az ezt követő legnagyobb csoportot pedig a zsidó parasztok (3,9 százalék), valamint a kereskedőként, illetve tiszteltbeli polgárként regisztráltak (1,54 százalék) alkották.²⁶

A zsidóság jelentős számban a 18. század utolsó harmadában került orosz felügyelet alá. E folyamat nyitányát Lengyelország 1772-es első felosztása jelentette.²⁷ Oroszország ekkor vonta uralma alá azokat az utóbb a Mogiljevi és Polocki (Vityebszki) kormányzóságokba szervezett területeket, amelyek korábban a *Rzeczpospolita*hoz tartoztak. Sokat elárul a zsidósággal kapcsolatos korai orosz politikáról az a kiáltvány, amelyet a frissen megszerzett területek főkormányzója, Zahar Csernisev gróf adott ki. Ebben a koronahatóság helyi vezetője arról biztosította az irányítására bízott lakosságot, hogy „teljes mértékben és mindennemű korlátozás nélkül megilleti mindazon jog, szabadság és előny, amivel Oroszország őshonos alattvalói rendelkeznek”.²⁸ Ez az ígéret akkor még mindenféle megkötés nélkül vonatkozott azokra a zsidókra is, akik az újonnan megszerzett területeken éltek. II. Katalin ekkor kibocsátott rendelete ugyanis úgy fogalmazott, hogy „a zsidó közösségek mindazon szabadság megőrzése mellett maradhatnak fenn, amelyekkel most is rendelkeznek, mert imperátori őfelségének

25 I. Sándor rendeletét megelőzően már II. Katalin is kiadott egy ehhez hasonló tartalmú törvényt. Ez az 1780-as rendelet előírta, hogy valamennyi zsidó köteles vagy a kereskedői, vagy a kispolgári rend tagjai közé jelentkezni. Felvételüket követően ők ugyanazokkal a jogokkal rendelkeztek, mint a rend többi, keresztény tagja. A rendelkezés azonban – és ez egyben komoly korlátja is volt – nem vette figyelembe, hogy a zsidók egy része nem városokban élt, hanem falvakban. Az ő életformájuk és tevékenységük egyáltalán nem illeszkedett a Katalin által kijelölt két rend „elvárásaihoz”. Lásd: Миллер, 2006. 100–101.

26 Каппелер, 1997. 296.

27 Az első lengyel felosztás nyomán mintegy 45 ezer zsidó alattvaló került orosz fennhatóság alá. Клиер, 2000. 40.

28 Idézi: Иванова–Желтова, 2010. 691.

emberszeretete nem engedi meg, hogy egyedül őket zárja ki a mindenkit megillető kegyből és majdani jólétből”.²⁹

Az új területeken élők számbavétele még az elcsatolás évében megkezdődött. Ezalól a zsidók sem jelentettek kivételt. Miután megtörtént összeírásuk, rájuk is kivetették a fejadót, annak nagyságát évi egy rubelben határozva meg. Ez valamivel több volt, mint amit a parasztnak kellett fizetniük, de kevesebb, mint amit a kereskedőkre vetettek ki.³⁰

A zsidóság – ahogyan az még a lengyel felügyelet idején kialakult – továbbra is egy-egy közösséghez, úgynevezett kahalhoz (*кагал*) rendelve élt. Ezen a helyzeten az orosz uralom sem változtatott, lényegében átvette a korábbi lengyel gyakorlatot. Sőt némiképp még növelte is a zsidó önkormányzatok jogkörét, mert közreműködésük nélkül a központi hatalom sem a zsidóság hatékony felügyeletét, sem a tőlük elvárt adók beszedését nem tudta volna megoldani. Az orosz hatóságok a kahalokat nemcsak önigazgató szervként ismerték el, de olyan képviseleti intézményként is, amely közvetített a zsidó lakosság és az orosz államigazgatás szervei között. Ebben a közvetítői szerepkörben a kahalok pénzügyi és adminisztratív feladatokat egyaránt elláttak. Kötelességeik közé tartozott a közösség szükségleteit fedező adók beszedése, a zsinagógák, imaházak, jótékonyági intézmények és iskolák működésének ellenőrzése és irányítása. De a kahalok látták el a rabbik, a könyvkiadás, a kereskedés, a kézművesség és az élet számos egyéb területe feletti felügyeletet is. Ugyancsak a zsidó önigazgatás szervei jártak el a közösség tagjai közt felmerülő jogvitákban, illetékességük kezdetben nemcsak a vallási, hanem a polgári ügyekre is kiterjedt, sőt bizonyos esetekben a büntető ügyekre is.³¹

Az orosz központi hatalom az első területi felosztást követően a számára akkor még jórészt ismeretlen zsidó közösség integrálását és emancipálását tekintette céljának. Ennek jegyében született meg az az 1786-os rendelet, amely megerősítette a zsidóságnak a többi oroszországi alattvalóval való „jogegyenlőségét”.³² Ez persze nem jelentett többet rendi alapú egyenlőségnél. Ennek szellemében a zsidókat ugyanazok a jogok illették meg, mint a velük azonos rendhez tartozó nem zsidó társaikat. Vagyis egyetlen zsidót sem érhetett joghátrány csak azért, mert zsidó volt. Ebből következően az 1786-os rendelet nekik is jogot adott a városi és a rendi önigazgatás szerveibe történő választásokon való részvételre, sőt maguk is választhatókká váltak. Kereskedőként és kézművesként pedig immár ugyanazok az előírások vonatkoztak rájuk is, mint a birodalom többi alattvalójára. Ugyanakkor a zsidók – idegenek lévén – mentességet élveztek a katonai szolgálat alól. Ez a jog mindenkit megilletett, függetlenül attól, hogy melyik rendhez volt bejegyezve. Igaz, a szolgálá-

29 *О принятии под Российскую Державу уступленных от Польши провинций; о назначении жителям срока для принятия присяги; о постановлении столбов на новых границах; о сборе в казну всех публичных доходов, и о произвождении суда и расправы в настоящих судебных местах по тамошным правам и обычаям (от 16-го августа 1772 г.)*. In: ПСЗ I. т. XIX. № 13850.

30 Ez az egyedi adótarifa is arra vall, hogy az orosz adminisztráció a zsidókat a birodalomba való bekerülésük pillanatától külön kezelendő társadalmi csoportként tartotta számon. Миллер, 2006. 99–100.

31 Игнатъев, 1906. 15–16.

32 *Об ограждении прав евреев в России касательно их подсудности, торговли и промышленности (от 7-го мая 1786)*. In: ПСЗ I. т. XXII. № 16391.

latmentességhez hozzátartozott a katonaidő kötelező pénzbeli megváltása is. Ennek ellenére – ismerve a hadseregben uralkodó korabeli állapotokat – még ez a megváltásra kötelezett helyzet is sokkal előnyösebb volt, mint rekrutaként bevonulni és évtizedeken át kiszolgáltatott körülmények között katonaként szolgálni.

A Katalin biztosította *rendi* „jogegyenlőségnek” azonban rövid időn belül vége szakadt. A fordulat hátterében a zsidó kereskedőkben konkurenciát látó orosz „kollégáik” panasza állt. 1782-ben ugyanis azok a kereskedők is jogot nyertek a birodalom belső területein való kereskedelemre – függetlenül attól, hogy fehéroroszok vagy zsidók voltak –, akik az első lengyel területi felosztás nyomán kerültek Oroszországba. Ennek az új, konkurens kereskedői csoportnak a felbukkanása Szmolenszkben és Moszkvában már néhány év elteltével komoly konfliktust váltott ki. Az egyre feszültebbé váló helyzet feloldásaként II. Katalin 1791-ben megtiltotta, hogy a zsidók bejegyeztethessék magukat a birodalom belső területeinek kereskedői gildéinél. Ettől kezdve a zsidóság kizárólag a birodalom keleti és délkeleti peremén – a belorussziai kormányzóságokban, a Jekatyerinoszlavi helytartóságban és a Krím félszigetet is magában foglaló Tauriszi területen – „élhetett alattvalói és kispolgári jogaival”.³³

Lényegében ez a katalini rendelet alapozta meg a zsidóságot érintő egyik legsúlyosabb jogfosztó intézkedést, amellyel ettől kezdve egészen a monarchia felbomlásáig korlátozták birodalmon belüli mozgásukat és kijelölték állandó lakhelyük határait, az úgynevezett „letelepedési övezetet” (*черта оседлости*). A zsidóságnak ez a kényszerlakhelye Lengyelország 1793-as második, majd 1795-ös harmadik felosztása nyomán³⁴ újabb területekkel bővült.³⁵ Ettől kezdve a zsidó alattvalók csak

33 О предоставлении евреям прав гражданства в Екатеринославском Наместничестве и Таврической области (от 23-го декабря 1791 г.). In: ПСЗ I. т. XXIII. № 17006.

34 Az 1793-as és az 1795-ös területszerzéssel további 290 ezer zsidó alattvaló került orosz felügyelet alá, állítja John Klier, a zsidóság korai oroszországi történetének egyik legtekintélyesebb kutatója. Álláspontját az 1765-ös lengyel népszámlálás adataira alapozza (Клиер, 2000. 40.). Könyvének egy másik helyén azonban ezt a számot – más forrásra hivatkozva – már több mint 800 ezer főre becsüli (uo. 97–98.). Ehhez közeli álláspontot képvisel Alekszej Miller is, aki szerint 1793 és 1795 között mintegy további 500–700 ezer zsidó került Szentpétervár fennhatósága alá. Ehhez jött még újabb 20 ezer Besszarábia 1812-es annektálásával, illetve további 300 ezer a Varsói Nagyhercegség 1815-ös bekebelezésével. Grúzia Oroszországhoz csatolása újabb 6 ezer, míg Észak-Azerbajdzsán és Dagesztán megszerzése további 15 ezer zsidó alattvalóval növelte a birodalom népességét. Mindez azzal a következménnyel járt – állítja Miller –, hogy míg 1800-ban a zsidóság a birodalom összlakosságának 1,5 százalékát tette ki, addig 1880-ban – köszönhetően a zsidóság birodalmi átlagot meghaladó természetes szaporulatának is – már 4,8 százalékát (Миллер, 2006. 104.). Julij Gessen, akit máig az oroszországi zsidóság történetének egyik legtekintélyesebb kutatójaként tartanak számon, az Orosz Birodalomban élő zsidók számát – az 1818-as hivatalos adatokra hivatkozva – 677 ezer főben határozta meg (Гессен, 1925. 186.). Ezekből az adatokból két következtetés mindenképpen levonható. Egyrészt hogy nem egyszerű feladat meghatározni az orosz felügyelet alá került zsidók pontos számát; másrészt hogy a zsidók igazán jelentős számban csak Lengyelország második és harmadik felosztásával kerültek orosz fennhatóság alá. Ez egyben azt is jelentette, hogy a zsidóság helyzetének rendezése komoly politikai és igazgatási kihívássá csak az 1793-as és az 1795-ös területi felosztást követően vált. Helyzetük rendezése már csak azért sem lehetett könnyű feladat, mert a 19. század elejére az oroszországi diaszpóra vált Európa legnépesebb zsidó közösségévé. A kontinensen élő zsidók közel negyede ekkor már az Orosz Birodalomban élt (Миллер, 2006. 104.).

35 A „letelepedési övezet” ezt követően 15 kormányzóságból állt. Idetartozott a Besszarábiai, a Vilmói, a Vityebszki, a Volinyi, a Grodnói, a Jekatyerinoszlavi, a Kijevi, a Koveni, a Minszki, a Mogiljovi, a Podolszki, a Poltavai, a Tauriszi, a Herszoni és a Csernyigovi kormányzóság. Ez azonban továbbra is csak átmeneti ál-

egyedi mentesség birtokában hagyhatták el a birodalomnak ezt a részét. II. Katalin azonban nemcsak lakhelyük kijelölésével korlátozta jogaiban a zsidóságot, hanem azzal is, hogy 1794-ben elrendelte a zsidó kereskedők és kispolgárok fejadójának duplájára emelését.³⁶ Ugyanakkor azok számára, akik nem fogadták el ezt a rendelkezést, felkínálták a birodalomból való távozás lehetőségét. Igaz, a kivándorlás lehetőségét nem adták ingyen: akik ezt választották, azoknak a rájuk kivetett dupla adóterhet három évre előre ki kellett fizetniük. További diszkriminációt jelentett, hogy a zsidóknak családi örökségük után is kétszer akkora illetéket kellett fizetniük, mint keresztény honfitársaiknak.³⁷

A hatalom a 18. század végétől más területeken is próbálta korlátok közé szorítani a zsidóság életét. Ennek része volt a falvakban élő zsidóság városokba való átköltöztetése. A hatóságok így akarták elkülöníteni a zsidóságot a parasztoktól, egyszerűsre egyszerűbbé tenni a maguk számára a zsidó lakosság felügyeletét. Eközben a francia forradalom fejleményeitől megrettent uralkodónő³⁸ azt is elrendelte, hogy a kormányzósági és járási kahalok kizárólag az istentiszteletek és egyéb vallási szokások betartatásával foglalkozzanak, amivel jelentős mértékben beszűkítette a zsidó önkormányzatok illetékességi körét.

A kései katalini politikához képest jelentős változást hozott I. Sándor trónra lépése. A fiatalkorában a reformok iránt mélyen elkötelezett uralkodó már nem sokkal megkoronázása után hozzálátott a zsidóság jogegyenlőségének helyreállításához. Igaz, ezt az „egyenlőséget” csak a „letelepedési övezet” határain belül készült biztosítani. Eme ambiciózus terv jegyében már 1802 novemberében felállította azt a különbizottságot (*Комитет по благоустройству евреев*), amely a zsidóság helyzetének áttekintését és életfeltételeinek átfogó újraszabályozását kapta feladatul.³⁹

lapot jelentett. A Varsói Nagyhercegség 1815-ös annektálásával ugyanis további 10 lengyel adminisztratív egységgel bővült a zsidók lakta terület. Ezt követően a „letelepedési övezet” kiterjedt a birodalom szinte teljes nyugati sávjára. Kivételt csak a Balti-tenger partján lévő Kurlandia és Livónia jelentett. A lengyel részekkel együtt a „letelepedési övezet” területe elérte az 1,2 millió négyzetkilométert. Ám még ezen a területen belül is akadtak olyan városok – ilyen volt például Kijev, Nyikolajev, Jalta és Szevasztopol –, amelyeket időről időre elzártak a zsidók elől. Kijev esetében a hatóságok egy idő után beérték azzal, hogy nem az egész városból, hanem csak annak meghatározott részeiből tiltották ki a zsidókat. A „letelepedési övezet” kialakulására vonatkozóan lásd: Гессен, 1911. 20–30.

36 О сборе с евреев, записавшихся по городам в мещанство и купечество, установленных податей вдвое противу положенных с мещан и купцов христианского закона разных исповеданий (от 23-го июня 1794 г.). In: ПСЗ I. т. XXIII. № 17224.

37 О распространении указа 1794 июня 23 о собрании с купечества, в гильдиях записанного, одновременно по одному проценту со ста с объявленных капиталов, и на купцов евреев, и о взыскании с них податей вдвое против людей христианского исповедания (от 29-го декабря 1796 г.). In: ПСЗ I. т. XXIV. № 17694.

38 A francia forradalom II. Katalinra gyakorolt hatásáról lásd: Гриффитс, 2013. 119–148.

39 A bizottság tagja lett Valerian Zubov tábornok, az 1796-os Perzsia elleni háború idején az orosz csapatok főparancsnoka, Viktor Kocsubej belügyminiszter, Gavriil Gyerzsavin igazságügyi miniszter, Sztanyiszlav Potockij (Potocki) ukrainai mágnás és Adam Csartorijcskij (Czartoryski) majdani külügyminiszter, I. Sándor szűk politikai környezetének tagja. A bizottság összetételére és működésére vonatkozóan lásd: Минкина, 2011. 81–100.

A bizottság 1804 decemberére el is készítette állásfoglalását,⁴⁰ amely legfőbb céljának egyfelől a zsidóság anyagi helyzetének javítását, másfelől a paraszt-ság tőlük való „megóvását” tekintette. A rendelkezés – többek között – kimondta, hogy „valamennyi Oroszországban élő, újonnan betelepülő vagy más országokból kereskedelmi céllal ideérkező zsidó szabad, és – hasonlatosan minden oroszországi alattvalóhoz – a törvények védelme alatt áll”.⁴¹ Mindez egyben azt is jelentette, hogy senkinek sem volt joga a zsidók tulajdonát elvenni és munkájuk eredményét fizetség nélkül elsajátítani. Arra pedig végképp nem volt senkinek felhatalmazása, hogy a zsidókat röghöz kösse. Az új Szabályzat kimondta, hogy tilos bármilyen módon vallásuk gyakorlásában és mindennapi életük szokott vitelében akadályozni őket. Ettől kezdve a birodalom összes törvénye – még a büntető jellegűek is – a zsidókra éppúgy vonatkozott, mint a többi „természetes alattvalóra”. Ez az I. Sándor idején kiadott dokumentum volt az első olyan rendelkezés, amely arra kötelezte a zsidókat, hogy valamilyen rendbe jegyeztessék be magukat. Ellenkező esetben azt kockáztatták, hogy csavargókká (*брадьягу*) nyilvánítják őket. A Szabályzat azt is előírta, hogy a zsidókat csakis azon a néven szabad számon tartani és az egyes rendeknél bejegyezni, amelyet – hitüknek megfelelően – születésükkor nyertek.⁴² Vagyis ekkor még semmi jele nem mutatkozott annak, hogy a hatalom erőszakkal próbálta volna őket eloroszosítani.

Az 1804-es dokumentum a zsidó lakosságot földművesekre, kereskedőkre, gyárosokra (*фабриканты*),⁴³ kézművesekre és kispolgárokra osztotta. Valamennyi alcsoport tagjai szabadok voltak, beleértve a zsidó földműveseket is. Vagyis ugyanúgy, mint a zsidóság más csoportjaiba tartozók, a zsidó parasztok is szabadon vásárolhattak mások által nem lakott földeket a „letelepedési övezet” határain belül. Az így megszerzett birtokokon korlátozások nélkül gazdálkodhattak, akár bérmunkásokat is alkalmazva. Ezen túlmenően arra is lehetőségük nyílt, hogy uradalmakat béreljenek. A zsidó földművesek szegényebb csoportjai, amennyiben képesek voltak az állam tulajdonában lévő földeken letelepedni és dolgozni, átköltözhettek a „letelepedési övezeten” túli területekre is. A kényszerlakhelyként kijelölt országrészen a zsidóság nemcsak földet vásárolhatott, de gyárakat és üzemeket is, mégpedig ugyanolyan feltételek mellett, mint a birodalom többi „természetes alattvalója”.

I. Sándor uralkodása idején a korábban bevezetett diszkriminatív szabályok jó részét visszavonták. Ennek köszönhetően előbb a zsidó gyártulajdonosok, kézművesek és parasztok, majd 1807-től a zsidó kereskedők, végül pedig 1812-től a zsidó kispolgárok is mentesültek a kétszeres adóteher megfizetése alól.⁴⁴ A korszakra jellemző viszonylagos szabadság jele volt az is, hogy I. Sándor uralkodása idején a zsidó fiatalok tanulását még semmilyen formában sem korlátozták. Szabadon, mindenféle létszámkvóta előírása nélkül iratkozhattak be az orosz népiskolákba, gimnáziumokba

40 О устройстве евреев (от 9-го декабря 1804 г.). In: ПСЗ I. т. XXVIII. № 21547.

41 Уо.

42 Ez a szabály még a 19. század végén is hatályban volt. Свод Законов, т. IX. 770.

43 A 19. század elején azokat tekintették gyárosoknak (*фабриканты*), akik a legfeljebb néhány főt foglalkoztató kézműves műhelyeknél nagyobb üzemek és manufaktúrák tulajdonosai voltak.

44 Иванова–Желтова, 2010. 695.

és egyetemekre.⁴⁵ És annak sem volt akadálya, hogy a zsidóság saját iskolákat alapítson. Azok működésével kapcsolatban csak egyetlen kikötés volt érvényben: az oktatás kizárólag lengyelül, oroszul vagy németül folyhatott. Ez az előírás nem vonatkozott a nyelvi érintkezés más területeire. Az Orosz Birodalomban élő zsidók – akik nagy többségükben a középkori német területek zsidó közösségeinek kultúrájához és hagyományaihoz kötődő askenázik közül kerültek ki – szabadon használhatták nyelvüket, a jiddist. A héber az istentiszteletek és a szellemi alkotómunka nyelve volt.⁴⁶ Az első nyelvhasználattal kapcsolatos korlátozó szabály csak 1807-ben jelent meg. Ettől kezdve minden olyan hivatalos iratot, amelyet a zsidó közösségen kívüli nyilvánosságnak szántak, az említett három nyelv valamelyikén kellett megírni és közreadni.⁴⁷ 1812-től e három nyelv – a lengyel, az orosz és a német – közül a kahalok választott vezetőinek és a rabbiknak is legalább egyet ismerniük kellett.⁴⁸ Ezek az elvárások azonban nem jelentettek különösebb teherterételt.

Mindazonáltal még e viszonylag „engedékeny” sándori korszakban is akadt egy olyan terület, ahová a zsidók nem nyerhettek „bebocsátást”. Ez a borászat, illetve a borkimérés volt. Efféle tevékenységgel a zsidók sehol és semmilyen formában nem foglalkozhattak.⁴⁹ A hatóságok ugyanis attól tartottak, hogy a tulajdonukban lévő kocsmák és borkimérések fölösleges konfliktusforrássá válhatnak az azokban rendszeresen megforduló parasztok és az „idegen” zsidók között. E rendelkezés ellenére a zsidóság I. Sándor uralkodásának éveiben összességében jóval nagyobb szabadságot élvezett, mint az utód, I. Miklós idején, aki már uralkodása kezdetétől azzal próbálkozott, hogy minél gyorsabban – számos eszközhöz folyamodva – asszimilálja a zsidóságot.

A hivatalos politika változásának első komoly jele volt, amikor alig két évvel megkoronázása után az új cár 1827-ben elrendelte a zsidók besorozását. Ettől kezdve nekik is – kivéve a kereskedőket, a rabbikat, valamint a kiváló tanulmányi eredményt elérő diákokat és a telepes földműveseket – be kellett vonulniuk.⁵⁰ Ezzel a korábbi pénzzel való megváltás lehetősége megszűnt. A döntés hátterében többféle megfontolás is állt. A hatalom egyrészt szerette volna a zsidóság életkörülményeit a birodalom többi alattvalójáéhoz hasonlóvá tenni, másrészt megpróbálta a zsidó fiatalokat „nemzeti vonásaiktól”, a többség számára idegen kulturális és felekezeti jegyeiktől „megszabadítani”. Ilyenformán a katonai szolgálattal az udvar a

45 Az 1804-es Szabályzat kimondta: „A zsidók összes gyermeke, ugyanúgy, ahogyan mások gyermekei, mindenféle különbségtétel nélkül felvételt nyerhetnek és tanulhatnak bármely oroszországi népiskolában, gimnáziumban és egyetemen.” *О устройстве евреев (от 9-го декабря 1804 г.)*. In: ПСЗ I. т. XXVIII. № 21547. Annak ellenére, hogy a 19. század elején nem volt jogi akadálya a zsidó fiatalok állami iskolákban történő tanulásának, körükből csak nagyon kevesen vállalkoztak erre. Többségük ekkor még a zsidó közösségek által fenntartott tanodákat választotta.

46 Клиер, 2000. 41–42.

47 Иванова–Желтова, 2010. 695.

48 Миллер, 2006. 108.

49 Lásd a Szabályzat 34. cikkelyét. *О устройстве евреев (от 9-го декабря 1804 г.)*. In: ПСЗ I. т. XXVIII. № 21547.

50 *О обращении евреев к отправлению рекрутской повинности в натуре, с отменю денежного с них сбора, вместо отправления оной положенного (от 26-го августа 1827 г.)*. In: ПСЗ II. т. II. № 1329.

zsidók asszimilációját kívánta felgyorsítani. E cél érdekében a zsidó fiatalok egy részét nem is 18, hanem már 12 évesen elszakították szüleitől és hat éven át úgynevezett kantonista iskolákban (*школы кантонистов*) tanították.⁵¹ Ezek az iskolai évek azonban nem számítottak bele a katonai szolgálatba – az csak 18 évesen kezdődött és 25 éven át tartott –, már amennyiben megérték a kantonista évek végét, ez ugyanis távolról sem volt biztos.

Számos kortársi beszámoló tanúskodik erről, többek között Herzené, aki 1835-ben – száműzetésének színhelye felé tartva – szemtanúja volt egy csapatnyi kantonista hosszú menetelésének. Naplójában részletesen felidézi azt a beszélgetését, amit a gyerekekért felelős – egyébként jó szándékú – katonatiszttel folytatott. „Kiket kísér és hová?” – érdeklődik a tisztnél Herzen. „Ne is kérdezze, a szívem meghasad, ha csak rágondolok. No de hát az okát csak az előljárók tudják, a mi dolgunk, hogy a parancsot végrehajtsuk, nem mi felelünk érte. De nem emberséges dolog ez” – fakad ki az idős katona. „De hát miről van szó?” – faggatja tovább Herzen. „Összeszedtek egy sereg átkozott zsidó kölyköt, a legkisebbek nyolc-kilenc évesek. A flottához viszik őket, vagy hová – nem is tudom. Először úgy szólt a parancs, *Perembe kell kísérni őket, aztán megváltottatták, irány Kazany*. Százversztányira innen vettem át őket. A tiszt, aki a szállítmányt átadta, azt mondta: »Csak baj van velük, egyharmada ott maradt az úton« (és a tiszt a földre mutatott). Fele sem jut el a rendeltetési helyére – tette hozzá.” Herzen tovább kérdezte a tisztet: „Járványtól, vagy mitől?” Mire a katona a következőket válaszolta: „Nem, nem járvány, egyszerűen csak hullanak, mint az őszi légy. A zsidó gyerek, tudja, mind ilyen, satnya, beteges, mint a tépett macska, nem szokott az hozzá, hogy tíz óra hosszat dagassza a sarat, és kétszersültön éljen; aztán meg csupa idegen, se apja, se anyja, se kényeztetés. Köhög, köhög, aztán a fűbe harap. De mondja, kérem, mivel érdemelték ki ezt, hogy lehet így bánni kisgyerekekkel?” Ezek után Herzen kimegy megnézni a felsorakoztatott kantonistákat és megdöbben a látvány: „Sápadtan, elcsigázva, riadtan álltak ott esetlen, vastag, felhajtott gallérú katonaköpenyben, és panaszos, gyámoltalan tekintettel nézték a helyőrségi katonákat, akik durván a sorba lökdözték őket. Vérszegény ajkuk, a kék karikák a szemük alatt lázról, hidegrázásról tanúskodtak. És ezek a beteg gyermekek, akiket senki sem ápolt, dédelgetett, akiket csontig átjárt a Jeges-tenger felől fúvó szél, melynek semmi nem áll útjában, ezek a gyerekek a halálba meneteltek” – vont a látottak szomorú mérlegét Herzen.⁵²

A zsidó gyerekek családjuktól való korai elszakításában, majd besorozásában a birodalom pénzügyi vezetése – élén Jegor Kankrin pénzügyminiszterrel – ha-

51 Ez azonban nem jelentette azt, hogy minden zsidó fiatalelvtelk volna katonának, illetve azt megelőzően kantonista diáknak. A zsidóknak az általános hadkötelezettség bevezetése előtti korszakban sorozási ciklusonként ezer férfi lakos után tíz újoncot kellett kiállítaniuk, míg a többi szolgálatra kötelezett rendnek ennél jóval kevesebbet. A zsidók katonai szolgálatára vonatkozóan lásd: Петровский-Штерн, 2003.

52 Herzen, 1988. 109–110. Alekszej Miller szerint máig nem kellőképpen bizonyították a kantonisták tömeges halálával kapcsolatos – többek között – Herzen naplójában is olvasható állítások (Миллер, 2006. 112.). Michael Stanislawski pedig azt állítja, hogy arra vonatkozóan sincs bizonyíték, hogy a kormányzat ragaszkodott volna a kantonisták újoncként való besorozásához. Ilyen elvárás – szerinte – nem volt a zsidó önkormányzatokkal szemben. A döntés a kahalok vezetőire volt bízva, ezért az ezzel kapcsolatos felelősség is elsősorban őket – és nem a kormányzatot – terheli (Stanislawski, 1983. 123.).

tékony eszközt látott nemcsak a „zsidó népesség növekedésének megállítására”, de a „zsidó konkurencia” visszaszorítására is.⁵³ A zsidóság egy részének katonaként történő kivonása az üzleti életből frappáns megoldásnak tűnt. Ráadásul ez az elképzelés találkozott I. Miklós közismert meggyőződésével. Az uralkodó ugyanis szerette mindazokat besorozni, akiket a kincstár szempontjából haszontalannak és a kormányzati politikára veszélyesnek ítélt.⁵⁴

Az 1827-ben elrendelt katonai szolgálat a fentiekén túl arra is lehetőséget kínált, hogy a pravoszláv egyház fokozhassa térítő tevékenységét. Sorra jelentek meg azok az újabb és újabb rendelkezések, amelyek egyértelművé tették: a hitét megtartó zsidókra rosszabb körülmények várnak, mint kikeresztelkedett társaikra. Katonai előmenetelük többnyire elakadt, mert aki kitartott hite mellett, csak akkor számíthatott altiszti kinevezésre, ha valamilyen kivételes hőstettet vitt véghez. Utóbb még ezen a szabályon is szigorítottak. Már a hőstett is kevés volt. Hithű zsidóként csak az számíthatott altiszti előléptetésre, akinek kinevezését maga az uralkodó hagyta jóvá.⁵⁵

A zsidók helyzete I. Miklós uralkodása idején nemcsak besorozásuk miatt változott meg, hanem azért is, mert 1828 nyarán megtiltották állami szolgálatba való felvételüket.⁵⁶ A cárt azonban nem elégtették ki ezek az alkalmi intézkedések, ezért elrendelte a zsidókra vonatkozó szabályok ismételt áttekintését és egy újabb átfogó szabályzat kidolgozását. Az új törvény 1835 tavaszára el is készült.⁵⁷ A Szabályzat alapelveként rögzítette, hogy minden olyan kérdésben, amelyet a zsidókra vonatkozó külön rendelkezés nem érint, a birodalom általános törvényei az irányadóak. Az új norma véglegesítette a „letelepedési övezet” határait és egyszersmind megtiltotta a zsidók letelepedését a birodalom nyugati határaihoz ötven versztán belül lévő falvakban. Ez a döntés erős bizalmatlanságról árulkodott, ahogyan az az előírás is, amely a „letelepedési övezet” zsidó lakóinak csak legfeljebb 6-8 hétre adott lehetőséget állandó lakhelyük elhagyására, függetlenül attól, hogy mi volt utazásuk célja. Ugyanakkor a zsidók továbbra is korlátozásoktól mentesen vásárolhattak lakatlan földbirtokot a „letelepedési övezet” határain belül. Ha azonban azon kívül jutottak földtulajdonhoz – például örökség révén –, azt fél éven belül kötelesek voltak eladni.

A Szabályzatban lefektetett korlátozások a zsidóság egyes csoportjait különbözőképpen érintették. Az első és a második gildéhez tartozó zsidó kereskedők továbbra is viszonylag szabadon mozoghattak a birodalom egész területén. Esetükben annak sem volt különösebb akadálya, hogy rendszeresen eljuthassanak olyan, a „letelepedési övezeten” kívül eső nagyvárosokba, mint Moszkva vagy Riga. De rendszeresen felkereshették a korszak legnagyobb országos vásárait is, ahol mind saját, mind pedig zsidó vállalkozótársaik termékeit árusíthatták. Ezekre a beszerző és értékesítő körutakra azonban nem vihették magukkal családtagjaikat. A hatóság-

53 Гессен, 1927. 32–33.

54 Петровский-Штерн, 2003. 33.

55 Гессен, 1927. 35.

56 *О недопускании евреев к определению в государственную службу (от 16-го августа 1828 г.)*. In: ПСЗ II. т. III. № 2233.

57 *Положение о евреях (от 13-го апреля 1835 г.)*. In: ПСЗ II. т. X. № 8054.

gok ebben a rendelkezésben nyilván annak biztosítékát látták, hogy a még oly tehető zsidó alattvalók is visszatérnek – már csak családjukhoz való ragaszkodásuk miatt is – állandó lakhelyükre.

Az 1835-ös Szabályzat – miután továbbra sem sikerült elérni a zsidók falvakból való kitelepülését – azt is előírta, hogy a zsidó földműveseknek a falvakban lakó keresztényektől elkülönülve, önálló közösséget alkotva kell élniük. Ugyanakkor efféle szabály a városi zsidókat nem korlátozta. Ők a városi közösség tagjainak számítottak. Olyannyira, hogy továbbra is saját jogukon vehettek részt a városi választásokon. Igaz, ezzel a lehetőséggel csak alig egy évig élhettek, mert már 1836 májusában korlátozták a városi elöljáróságokba megválasztható zsidók arányát, ami ettől kezdve nem lehetett több a képviselő-testület egyharmadánál.⁵⁸ Három évvel később pedig elrendelték, hogy a zsidóknak a keresztény lakosságtól elkülönítve kell saját városi képviselőiket megválasztaniuk, ami egyben azt is jelentette, hogy közülük többé már nem lehetett városi elöljárót választani.⁵⁹ De nemcsak ettől tiltották el őket, hanem attól is, hogy ülnökként részt vehessenek a járási és a becsületbíróóságok munkájában, és mostantól már városi rendőrfőnök sem lehetett zsidó.⁶⁰

Abban, hogy I. Miklós fontosnak találta egy újabb Szabályzat közreadását, nyilvánvalóan közrejátszott a birodalom nyugati területeit érintő 1830–1831-es lengyel felkelés is. A lengyelek engedetlensége megkérdőjelezte az európai peremvidék addigi felügyeletének hatékonyságát. Ezért a szentpétervári udvarnak újra kellett gondolnia lengyelpolitikáját. Ennek azonban nem kellett volna szükségképpen érintenie a zsidókat is, mivel ők semmiféle jelét nem adták annak, hogy különösebben szimpatizálnának a lengyel felkelőkkel. Nem véletlen, hogy akadtak olyan, a birodalom nyugati területeit irányító kormányzók, akik éppen ezért azt ajánlották az uralkodónak, hogy a hatalom kössön szövetséget a zsidókkal a lengyelek ellenében. I. Miklós azonban – félve attól, hogy a zsidók majd visszaélnek e szövetség kínálta előnyökkel és információkkal – elutasította ezt.⁶¹ Mindazonáltal az 1835-ös Szabályzat összességében mégsem növelte jelentősen a zsidókat sújtó diszkriminatív intézkedéseket, egyes vonatkozásokban még enyhített is azokon. Többek között felfüggesztette annak a korábbi utasításnak a végrehajtását, amely a zsidók falvakból való kiköltöztetését rendelte el és jelentősen megnövelte azt az időt, amit a zsidó kereskedők a „letelepedési övezeten” kívül tölthettek: az addigi évi egy hónap hatra növekedett.

A Szabályzat közreadása azonban nem jelentette azt, hogy az uralkodó lezártnak tekintette volna a zsidóság helyzetének rendezését. A kormányzat tisztában volt azzal, hogy továbbra sem sikerült „feltörnie” a zsidó közösségek zárt világát és érdemben közelíteni a zsidók életformáját a többségi társadalom szokásaihoz és normáihoz. Hiába nyíltak meg még 1804-ben az állami iskolák a zsidó fiatalok előtt,

58 *Об устройстве присутственных мест в возвращенных от Польши губерниях (от 27-го мая 1836 г.)*. In: ПСЗ II. т. XI. № 9226.

59 *О участвовании евреям в западных губерниях в городских выборах на равне с христианами (от 29-го июня 1839 г.)*. In: ПСЗ II. т. XIV. № 12486.

60 Уо.

61 Миллер, 2006. 112–113.

többségük továbbra is a kahalok által fenntartott tanodákat választotta. A zsidók ragaszkodását nemzeti és vallási értékeikhez a kor bürokratikus nyelve előszeretettel emlegette „zsidó fanatizmusként”. Mindez arra vallott, hogy a hivatalos szemlélet – kimondva-kimondatlanul – a zsidók megőrzött másságában fenyegetést látott.⁶²

Azt, hogy az udvar konkrétan miben is látta ezt a fenyegetést, nem könnyű meghatározni. A két leggyakrabban említett állítólagos „veszélyforrás” – a zsidó konkurencia és az agresszív hittérítés – a zsidóság életformájának radikális átalakítása nélkül is elhárítható vagy legalábbis csökkenthető lett volna. A hatalom oldaláról mindkét vonatkozásban elegendő lett volna néhány újabb tiltó szabályt törvénybe iktatni, és valószínűleg megszűnt volna a fenyegetettség érzése. Ha mégsem ezt tették, valószínűleg azért, mert a hatalom által feltételezett fenyegetettség a valóságban vagy nem létezett, vagy ha létezett is, erősen eltúlzott volt. Ugyanakkor mind az uralkodó – aki egyébként is hajlamos volt a társadalom életének túlszabályozására, sőt még bizonyos fokú militarizálására is –, mind pedig környezete és a nyugati területek kormányzói egyre ingerültebben vették tudomásul, hogy a zsidók sajátos, a többségtől eltérő életformája alig változott a birodalomba való bekerülésük óta. Minden bizonnyal ez az „irritáló másság” lehetett a tényleges oka annak, hogy I. Miklós 1840 derekán visszatért a zsidók integrálásának ügyéhez. Közrejátszott ebben az is, hogy a nyugati területek kormányzói egyre-másra álltak elő a zsidóság életét „megreformáló”, gyakran kifejezetten represszív javaslatokkal. Mindezek hatására az uralkodó megbízta az igazgatási ügyekben nagy tapasztalattal rendelkező Pavel Kiszeljov gróft, hogy tekintse át ezeket az ajánlásokat és azok ismeretében – az akkor létrehozott újabb „zsidóügyi bizottság” (*Главный комитет об усмотрстве евреев*)⁶³ élén – dolgozza ki a zsidósággal kapcsolatos rendelkezések új, egységes rendszerét.

A gróftól távol állt mind a korlátozó, mind a szélsőségesen kényszerítő politika. Ugyanakkor tekintettel kellett lennie egyfelől az uralkodó, másfelől a nyugati területek befolyásos adminisztrátorainak bizonyos elvárásaira.⁶⁴ Mindazonáltal Kiszeljov az uralkodónak készített feljegyzésében nem a büntető és kényszerítő intézkedésekre tette a hangsúlyt, hanem egy olyan átfogó kulturális reform alapjait próbálta lefektetni, amely a lehető legkevesebb konfliktussal változtatta volna meg a zsidóság mindennapi életét.⁶⁵ Ennek jegyében – az európai emancipációs politika sikereitől ösztönözve – egyfelől megpróbálta a zsidóságot a kahalok zárt világából „kiszabadítani”, másfelől pedig olyan állami oktatási rendszert létrehozni, amely képes – a németor-

62 Гессен, 1927. 77.

63 Az uralkodó 1840. december 19-i szóbeli utasítására felállított bizottságnak az Állami Javak Minisztériumának vezetője, Pavel Kiszeljov mellett tagja volt még Alekszandr Sztroganov belügyminiszter, Fjodor Vroncsenko pénzügyminiszter-helyettes, majd pénzügyminiszter, Dmitrij Bludov és Leontyij Dubelt, az uralkodó személyes kancelláriája, II., illetve III. ügyosztályának vezetője, továbbá a lengyel területekért felelős miniszter, Ignatyij Turkul (*Государственность России*, кн. 1. 1996. 205–206.). Sokat elárul az uralkodó szemléletéről, hogy I. Miklós a bizottság összeállításakor nem tartotta fontosnak a népművelési miniszter bevonását a testület munkájába. Kiszeljov volt az, aki kijárta nála, hogy Uvarov gróf is tagja legyen a bizottságnak (Гессен, 1927. 81.).

64 Uo. 79.

65 Kiszeljov memorandumát – évtizedekkel később – Simon Dubnov adta közre. Киселев, 1901.

szági zsidókhöz hasonlóan – az oroszországiakat is a többség nyelvén képzett, az állam iránt lojális, nem bigottan vallásos, ugyanakkor „hasznos” tevékenységet folytató, a társadalom gazdasági és kulturális életébe integrálódó alattvalókká tenni.⁶⁶ Ehhez mindenekelőtt át kellett alakítani a zsidó fiatalok oktatását. Hiába nyíltak meg előttük 1804-ben az állami iskolák, többségük – ahogy már utaltunk rá – továbbra is saját közösségük tanodáit választotta. A kormányzat azonban mindenképpen szeretett volna ezen a helyzeten változtatni. Ezért a Kiszeljov-bizottság már 1844-ben közreadott három fontos, oktatással kapcsolatos állásfoglalást. Az egyik az állami zsidó tanodákról, a másik a rabbiképzőkről, míg a harmadik a zsidó magániskolákról és házitanítók-ról fejtette ki a grémium álláspontját.⁶⁷ Ugyancsak ebben az évben született döntés a kahalok felszámolásáról, illetve arról, hogy ezentúl ugyanazok a városi és járási intézmények igazgatják a zsidókat is, mint a birodalom többi alattvalóját.⁶⁸

A kahalok felszámolása fontos lépés volt a zsidók asszimilációjában. Ezek a jellemzően konzervatív, sőt kifejezetten ortodox szellemű öngazgató intézmények, miközben fontos szerepet játszottak a zsidó identitás megőrzésében, a zsidóság társadalmi beilleszkedésének egyre nagyobb akadályává is váltak. Befolyásuk megtörése, mint a zsidóság sajátos „belső emancipációja”, nélkülözhetetlen előfeltétele volt a többségi társadalom által felkínált integrálódásuknak, illetve remélt „külső emancipációjuknak”.⁶⁹ E felettébb kényes művelet elindításában Kiszeljov mellett jelentős szerep jutott Szergej Uvarov grófnak is, aki népművelési miniszterként megpróbált szoros és hatékony együttműködést kialakítani azokkal a tekintélyes és befolyásos zsidókkal, akik maguk is érdekeltek voltak oktatási intézményeik modernizálásában, a zsidó világ zártságának felszámolásában.⁷⁰

Uvarov igyekezett az új iskolai programok kidolgozásába a zsidóság helyi képviselőit bevonni. Ennek érdekében arra kérte a „letelepedési övezet” kormányzóit, hogy az oktatási reform előkészítésével foglalkozó helyi bizottságokban minél nagyobb számban adjanak helyet a zsidóság képviselőinek. A miniszter kérése ugyan alig-alig talált meghallgatásra, ám ennek ellenére idővel egyre több reformszellemű zsidó iskola jött létre. Ezek az iskolák a zsidóság állammal való együttműködésének fontos színtereivé váltak és meghatározó szerepet játszottak a zsidóság akkulturációjában. Olyannyira, hogy az oroszországi zsidó értelmiségiek első, széles nyilvánosság elé lépő nemzedékének tagjai szinte kivétel nélkül ezek

66 Миллер, 2006. 114.

67 Нахманович, 1991. 37. A zsidó fiatalok számára felállítandó állami iskolákról az alábbi törvény rendelkezett: *О учреждении особых училищ для образования еврейского юношества (от 13-го ноября 1844 г.)*. In: ПСЗ II. т. XIX. № 18420.

68 *О подчинении евреев в городах и уездах общему управлению, с уничтожением еврейских кагалов (от 19-го декабря 1844 г.)*. In: ПСЗ II. т. XIX. № 18546. A kahalok adminisztratív funkcióját a rendőrség, míg a rendi hovatartozással, gazdálkodással és adózással kapcsolatos feladatait azon városok elöljáróságai vették át, ahol a zsidó alattvalók be voltak jegyezve, függetlenül attól, hogy hol volt állandó lakhelyük.

69 „Az emancipáció egészen különleges esetét képviselte a zsidóság. Kettős emancipációról volt szó esetükben – külső emancipációról a másfajta, keresztény-középkori hagyományokra építő, uralkodó keresztény világgal való együttélésben, és a zsidó közösségek ortodoxiájától való belső emancipációról.” Im Hof, 1995. 209.

70 Uvarov zsidó reformerekkel – mindenekelőtt Max Lilientallal – való együttműködéséről lásd: Гессен, 1927. 84–88.

ben az új, a zsidó világ zártságát feladó állami iskolákban tanult. Az iskolarendszer reformja nélkül aligha nyílt volna meg előttük az út a birodalom gimnáziumai és egyetemei felé. De mert megnyílt, a zsidó fiatalok a század derekától egyre nagyobb számban kezdtek el tanulni a legkülönbébb közép- és felsőfokú tanintézetekben. Arányuk II. Sándor uralkodásának éveire nőtt meg jelentősen. Jellemző módon az állami zsidó iskolákban főképp a kevésbé tehető zsidó családok gyermekei tanultak. Olyan fiatalok, akiknek a szülei készek voltak ellenállni a konzervatív zsidó felsőbbtség rájuk nehezedő nyomásának, és fontosnak találták ezen a módon is kifejezésre juttatni engedetlenségüket és rosszállásukat a kahalok gyakorta korrupt vezetőivel szemben.⁷¹

A Kiszeljov vezette bizottság megpróbált valamilyen megoldást találni a zsidóság jelentős részét sújtó szegénységre is. Ám ebben a tekintetben kevés eszköz állt a rendelkezésére. Ezért aztán a bizottság tagjai csak annyit tudtak javasolni, hogy fokozni kell a zsidóság „hasznos munka” felé való „terelését”. Ez pedig csak akkor lehet eredményes – vélte a bizottság –, ha a zsidókat szétválasztják „hasznos” és „haszontalan” munkát végzőkre. Annak ellenére, hogy ennek a rosszul hangzó, sőt kifejezetten aggasztó megkülönböztetésnek az ötlete már 1840-ben felvetődött, törvényként való becikkelyezésére – I. Miklós támogatása ellenére – csak 1851-ben került sor.⁷² Ekkor pedig a hatóságoknak már nem maradt elég idejük arra, hogy a törvénynek érvényt szerezzenek. A krími háború közbeszült.

A Kiszeljov-féle testület ugyan sokat tett a zsidók integrálásáért és asszimilálásáért, ám teljes emancipálásuk felvetéséig nem jutott el.⁷³ A bizottságnak nem sikerült felszámolnia a „letelepedési övezet” intézményét és a különböző, csak a zsidókra kivetett különadók (*коробочный и свечной сбор*)⁷⁴ rendszerét sem. A regrutaszabályzat is jóval szigorúbb maradt velük szemben, mint keresztény honfitársaikkal. Nem beszélve arról, hogy a falvakban lakó zsidó földműveseknek továbbra is a többi paraszttól elkülönülten kellett élniük. A komoly munka és az őszinte szándék ellenére Kiszeljov maga is úgy értékelte, hogy a bizottság tevékenysége összességében kevés eredménnyel járt. Az új cárnak, II. Sándornak írt feljegyzésében ezt azzal magyarázta, hogy a zsidókra vonatkozó számos korlátozó intézkedés, ideiglenes határozat és a birodalom általános érvényű törvényei közt meglévő megannyi ellentmondás gyakran vezetett és vezet még most is fölösleges félreértésekhez, akadályozva ezzel

71 Миллер, 2006. 115.

72 *Временные правила о разборе евреев (от 23-го ноября 1851 г.)*. In: ПСЗ II. т. XXVI. № 25766.

73 A zsidók „felszabadítása” többek között azért sem merülhetett fel ekkor még – ahogyan erre joggal hívja fel a figyelmet Yuri Slezkine (Jurij Szljozkin) –, mert az orosz társadalom nagy többsége maga is emancipálatlan volt. Ilyen társadalmi közegben még azt is nehéz meghatározni – ha egyáltalán lehetséges –, hogy mennyiben kivételes és milyen mértékű a zsidókat sújtó diszkrimináció. Az Orosz Birodalomban ugyanis „nem létezett olyan módszer, amelynek segítségével meg lehetett volna állapítani a jogi diszkrimináció fokát, merthogy hiányzott az a közös mérce, amely valamennyi alattvalóra alkalmazható lett volna. A cár kivételével mindenki olyan csoporthoz tartozott, amelyet a diszkrimináció ilyen vagy olyan válfaja sújtott.” Слезкин, 2005. 150.

74 Szó szerint *doboz*, illetve *gyertyadíj*. Az előbbit a zsidó mészárszékeken levágott húsról vetették ki és a zsidó iskolák, illetve különböző jótékonyági intézmények működését fedezték belőle, míg az utóbbi kizárólag a zsidók oktatásának támogatására szolgált.

a zsidóság többségi társadalomba való beolvadását (*слияние*). Épp ezért Kiszjeljov azt javasolta, hogy felül kellene vizsgálni a zsidókra vonatkozó valamennyi előírást és azokat az általános érvényű szabályokhoz kellene igazítani. Szerinte az egységes normarendszer megkönnyítené a zsidóknak az „őslakosokkal” való összeolvadását, mivel – ahogy ő fogalmazott – „erkölcsi állapotuk ezt már megengedné.”⁷⁵ Az uralkodó a jelentés margójára csak annyit írt: „végrehajtani!”.

Azok után, hogy II. Sándor jóváhagyta Kiszjeljov feljegyzését, a „zsidóügyi bizottság” összeállította a munkatervét. Ez lényegében kilenc területet érintet. A zsidó vallási igazgatás átszervezését, a zsidók oktatásával kapcsolatos függő kérdések rendezését, a zsidók állami szolgálatvállalásának engedélyezését, a városi közösségek választások idején történő zsidó és keresztény részre való felosztásának felszámolását, a zsidók lakhatásával összefüggő korlátozások eltörlését, a földvásárlással kapcsolatos még létező megkötések megszüntetését, a zsidó kereskedőket és kézműveseket sújtó szabályok felülvizsgálatát, a zsidó gyárosok tevékenységét támogató engedmények bevezetését és a diszkriminatív regrutaszabályzat módosítását.⁷⁶ A felülvizsgálatra váró területek sorrendje nem volt véletlen. A kormányzat ugyanis ekkor még meg volt győződve arról, hogy a zsidósággal kapcsolatos magatartásának mindenekelőtt e közösség „erkölcsi felemelésére” – felfogásukban: asszimilációjára – kell irányulnia. Amennyiben ez sikerrel jár, a zsidóság számos kedvezményre számíthat, beleértve valamennyi addigi korlátozás eltörlését.

A „zsidóügyi bizottság” listájának utolsó pontja a program jóváhagyásakor már megvalósult. II. Sándor ugyanis még 1855. május 5-én elrendelte, hogy ezentúl a zsidók ugyanolyan feltételek mellett töltsék katonaidejüket, mint a birodalom többi „természetes alattvalója”.⁷⁷ Nem sokkal később a megkoronázása alkalmából kiadott kiáltványában az uralkodó megerősítette ezt és egyúttal felszámolta a kantonista iskolákat is.⁷⁸ 1859-ben pedig már nemcsak hallgatólagosan, hanem uralkodói utasításra felfüggesztették azt a korábbi rendelkezést, amely előírta a zsidók „hasznosakra” és „haszontalanokra” történő felosztását.⁷⁹

Már I. Miklós idején kísérlet történt a zsidóság felekezeti igazgatásának átalakítására. A hatalom megpróbálta a pravoszláv egyházhoz hasonló szigorú hierarchikus rendbe szervezni a „Mózes hitűek” adminisztratív felügyeletét. Az eredeti tervek szerint az új igazgatási rendszernek lettek volna központi, kormányzósági, járási és helyi szintű intézményei. Ám csakhamar kiderült, hogy ehhez hiányoznak a személyi feltételek. Így beérték azzal, hogy a Belügyminisztérium Egyházügyi Igazgatóságának (*Департамент Духовных Дел*) keretei között 1848-ban felállítsák a Rabbik Bizottságát (*Раввинская Комиссия*),⁸⁰ majd két évvel később – a „le-

75 Нахманович, 1991. 36.

76 Уо. 38.

77 Уо. 38. Ez a döntés utóbb megerősítést nyert a koronázás alkalmából kiadott manifesztumhoz kapcsolódó uralkodói rendeletben. Lásd: *О даруемых евреям облежениях, по исполнению рекрутской повинности (от 26-го августа 1856 г.)*. In: *ПСЗ II. т. XXXI. № 30888*.

78 *О всемилостивейшем даровании народу милостей и облежений по случаю Коронования Его Величества (от 26-го августа 1856 г.)*. In: *ПСЗ II. т. XXXI. № 30877*.

79 Миндлин, 2000. 53.

80 Az Egyházügyi Igazgatóság munkájára vonatkozóan lásd: Ерошкин, 1998. т. 2. 36–38.

telepedési övezet” kormányzói és főkormányzói mellett – létrehozzák az úgynevezett „tudós zsidók” posztját, akik konzulensként segítették a helyi hatalom irányítóit a zsidósággal kapcsolatos ügyek intézésében. II. Sándor idején a Rabbik Bizottsága több alkalommal is – előbb 1857-ben, majd 1861-ben – megbízást kapott a zsidóság vallási igazgatási rendjének kidolgozására, ám a testület által elkészített tervezet ajánlásait egyik esetben sem vezették be.

Az orosz adminisztráció – ahogyan fentebb már utaltunk rá – viszonylag korán kísérletet tett a zsidóság oktatásának fokozatos állami felügyelet alá vonására. A Népművelési Minisztérium még 1844-ben elfogadott egy olyan programot, amelynek célja a zsidó közösségek által fenntartott iskolák állami felügyelet alá vonása, majd bezárása, végül pedig állami zsidó iskolákkal való felváltása volt. Ez képezte az alapját annak a folyamatnak, amely egyre nagyobb számban indított el zsidó fiatalokat különböző állami közép- és felsőfokú tanintézetekbe. E tendencia megerősítése érdekében a Rabbik Bizottsága 1863-ban elrendelte, hogy a zsidókra kivetett különadóból, az úgynevezett „gyertyapénzből” (*свечный сбор*) évente 24 ezer rubelt különítsenek el és azt 25–60 rubeles ösztöndíjak formájában osszák szét az egyetemekre járó zsidó diákok között.⁸¹

A zsidóság képzettségi szintjének látványos növekedése több vonatkozásban is visszahatott élethelyzetére. Így például azok, akik az orvostudományok, illetve a sebészet doktoraivá váltak, továbbá azok, akik más egyetemi karokon doktori, magiszteri vagy kandidátusi címet nyertek, 1861 novemberétől már szabadon választhatták meg lakhelyüket és állami szolgálatba is állhattak.⁸² A szabad lakhelyválasztás először az első gildéhez tartozó zsidó kereskedőket illette meg. Ők ezt a jogot már 1859-ben elnyerték.⁸³ 1865-től pedig már a kézművesek is szabadon dönthettek lakhelyükről.⁸⁴ Két évvel később a nyugállományba vonult alacsony rangú állami hivatalnokok is megkapták ezt a jogot.⁸⁵ Vagyis a hivatalos politika a 19. század derekától a „szelektív integráció” jegyében próbálta a zsidóság „hasznosnak” ítélt tagjait a többségi társadalomba beilleszteni.⁸⁶

Az oktatástól és még néhány más, következetesen kezelt területtől eltérően akadt egy kérdéskör, amelynek kapcsán a kormányzati magatartás meglehetősen bizonytalanul alakult. Ez a zsidó földtulajdonlás ügye volt. Jellemző, hogy míg 1862-ben a központi adminisztráció kész volt – a kijevi főkormányzó, Illarion Vaszilcsikov herceg javaslatára – engedélyezni a zsidók földvásárlását a birodalom délnyugati részén, egy évvel később, az 1863-as lengyel felkelés hatására felülvizsgálva állás-

81 Нахманович, 1991. 40.

82 *О преимуществах евреев, получивших образование, а равно служащих при еврейских учебных заведениях (от 27-го ноября 1861 г.)*. In: ПСЗ II. т. XXXVI. № 37684.

83 *О предоставлении евреям-купцам 1 гильдии и евреям-иностранным подданным права жительства и торговли вне черты постоянной оседлости евреев (от 16-го марта 1859 г.)*. In: ПСЗ II. т. XXXIV. № 34248.

84 *О дозволении евреям механикам, винокурам, пивоварам и вообще мастерам и ремесленникам проживать повсеместно в Империи (от 28-го июня 1865 г.)*. In: ПСЗ II. т. XL. № 42264.

85 *Положение об устройстве отставных и безсрочно-отпускных низших чинов (от 25-го июня 1867 г.)*. In: ПСЗ II. т. XLII. № 44745.

86 Натанс, 2007. 38.

pontját, sorra adta ki azokat a rendelkezéseket, amelyek nemcsak a földvásárlást, de a föld bérbevételét is megtiltották. Néhány év elteltével azonban a kormányzat kénytelen volt belátni, hogy a zsidók tulajdonszerzésének és bérleti jogának korlátozása súlyos következményekkel járt, ezért 1868-ban ismét lehetővé tették nemcsak a föld, de a malmok és más feldolgozó üzemek bérbevételét.

II. Sándor reformjai több tekintetben is fontos változást hoztak a zsidóság életében. Annak következtében, hogy az 1864-es zemsztvo-, illetve bírósági reform semmiféle korlátozó passzust nem tartalmazott rájuk nézve, megnyílt előttük a bírói és ügyvédi karrier, valamint számos, a helyi önkormányzatok számára fontos szakmai terület. Ennek az új helyzetnek köszönhetően sokan vállaltak közülük munkát a helyi hatalom végrehajtó intézményeinél statisztikusként, mérnökként vagy orvosként.

Az 1870-ben hatályba lépő új Városi Szabályzat (*Городское Положение*) is kedvezőbb volt az összes korábbi rendtartásnál. Ugyan nem számolt fel minden diszkrimináló rendelkezést, de az addig hatályban lévőkhöz képest jóval kevesebbet tartalmazott. Az új norma kidolgozói – ha rajtuk múlik – még ennél is tovább mentek volna. Ők ugyanis szerették volna a zsidókat korlátozó összes rendelkezést eltörölni, csak javaslatukat a belügyminisztérium vezetése elvetette. Ezért a diszkrimináló előírások egy része továbbra is érvényben maradt. Így az új szabályzat sem engedte, hogy a város élére zsidó polgárt válasszanak. Az a rendelkezés is hatályban maradt, amely arányukat a városi magisztrátusokban a testület létszámának egyharmadára korlátozta. Ugyanakkor az új Városi Szabályzat elfogadásával a zsidók és a keresztények külön választási csoportra történő felosztása megszűnt, vagyis a felekezeti különbség immár semmiféle szerepet nem játszott a kuriális besorolásban.

Eközben az új Katonai Szabályzat kidolgozásával megbízott hadügyminisztériumi bizottság, élén a miniszterrel, Dmitrij Miljutyinnal, továbbra is indokoltak találta, hogy a zsidóságot bizonyos vonatkozásokban a besorozottak többi csoportjától elkülönítve kezeljék. Ennek jegyében a minisztériumi grémium azt javasolta, hogy a katonai szolgálatra behívott zsidókat változatlanul ne lehessen tisztekké előléptetni. A testület azt is indokoltak tartotta, hogy a zsidó hadkötelesek összeírására és behívására vonatkozó szabályok továbbra is vegyék tekintetbe a zsidóknak azt – a grémium által nekik tulajdonított – hajlamát, hogy szeretnek kibújni a katonai szolgálat alól. A bizottság arra is felhívta a figyelmet, hogy változatlanul számolni kell azokkal az „életformabeli, valamint a polgári jogok gyakorlásával összefüggő különbségekkel, amelyek a zsidókat egyelőre még élesen elválasztják a birodalom többi lakosától”.⁸⁷ Az Államtanács általános hadkötelezettséggel foglalkozó különbizottsága azonban megalapozatlannak találta ezeket a javaslatokat. A külön szabályok teremtette kényelmetlenségen túl mindenekelőtt azért vetették el a minisztériumi bizottság ajánlásait, mert azok életbe léptetése azt a benyomást kelthette volna, hogy a kormány még mindig bizalmatlan a zsidósággal szemben. Az Államtanács különbizottsága azonban még a látszatát is szerette volna elkerülni ennek.

87 A hadügyminiszter 1873. január 19-én kelt feljegyzését lásd: Нахманович, 1991. 42.

II. Sándor uralkodása idején a zsidóság ugyan számos korábbi korlátozástól megszabadult, ám ezek a diszkriminációt oldó lépések többnyire csak a közösség egy részére vonatkoztak, vagyis továbbra is szelektív jellegűek maradtak. Ennek ellenére jelentőségüket hiba lenne alábecsülni. Már csak azért is, mert a zsidóság bizonyos csoportjai nemcsak joghelyzetüket, de tényleges életfeltételeiket tekintve is jóval kedvezőbb körülmények közé kerültek. Részben épp ezek a változások okozták, hogy az orosz társadalom egy része kezdte úgy érezni, „a zsidók gazdasági uralma alá került”. Ráadásul ez a mind szélesebb körben terjedő vélekedés nemcsak valamiféle diffúz társadalmi érzületként volt jelen, de a hatalom nem egy magas rangú képviselője osztozott bennük, maga a belügyminiszter, Nyikolaj Ignatyev gróf is, aki a zsidók jobb élethelyzetével és állítólagos gazdasági fölényével magyarázta az országban 1881 első felében végigsöprő zsidóellenes pogromokat. Utóbb a tragikus eseményeknek ez a fajta hivatalos értelmezése szolgált alapjául azoknak az intézkedéseknek, amelyekkel a hatalom elkezdte ismét korlátozni a zsidóság életfeltételeit.

1881 októberében – vagyis már az új cár, III. Sándor idején, aki a márciusban meggyilkolt apját, II. Sándort követte a trónon – felállították azt az újabb „zsidóügyi bizottságot”, amelynek az volt a feladata, hogy egyfelől áttekintse a zsidókra vonatkozó törvényeket, másfelől pedig olyan javaslatokkal álljon elő, amelyek képesek „lecsillapítani” a keresztény lakosságot.⁸⁸ A bizottság rövid időn belül el is készítette tervezetét, amely alapjául szolgált az uralkodó által 1882 májusában jóváhagyott, zsidókra vonatkozó ideiglenes rendelkezéseknek.⁸⁹ Ezek az új szabályok ismételtelen megtiltották a zsidók városokon kívüli letelepedését, továbbá falusi ingatlanszerzését és földbérletét is. A kormányzat ugyanis meg volt győződve, hogy ezekkel a korlátozásokkal képes elejét venni a zsidók „gazdasági uralmának”, és mivel a központi adminisztráció úgy ítélte meg, hogy ez az „uralom” kevésbé érzékelhető a városok közegében, mint a falvakban, ezért elsősorban az utóbbiban kell kialakulásának lehetőségét megakadályozni. Az ideiglenes rendelkezések azonban nemcsak a falvakba való kiköltözést tiltották meg, hanem a zsidók vasárnapi és a tizenkét legfontosabb pravoszláv ünnepnapon való kereskedését is. Ez a döntés még az előbbieknél is súlyosabb érvágást jelentett.

A büntető intézkedések ezzel még nem értek véget. Néhány évvel később kezdtek átterjedni az integráció legsikeresebb területére, az oktatásra is. Ennek előzményei az 1870-es évekre nyúltak vissza, arra az időszakra, amikor már jelentek az oktatási reform első eredményei: a zsidó fiatalok egyre nagyobb számban tűntek fel a birodalom közös – etnikai és felekezeti megkülönböztetéstől men-

88 Az Orosz Birodalomban a zsidókat hivatalosan nem etnikai, hanem felekezeti alapon tartották számon. A 19. század második felének népszámlálási gyakorlata is azt mutatja, hogy a zsidóságra nem etnikai, hanem vallási közösségként tekintettek. Az 1897-es átfogó népszámlálás során nem tettek fel egyetlen olyan kérdést sem, amely arra utalt volna, hogy a zsidóságot etnikai közösségnek látnák. Az adatfelvétel során – és ez nem csak a zsidóságra vonatkozott – kizárólag az alattvalók vallási és anyanyelvi kötődése felől érdeklődtek. Amikor pedig a nemzetiségi hovatartozásra kérdeztek rá, akkor azt szigorúan a beszélt anyanyelvvél azonosítva tették. A népszámlálási gyakorlatra vonatkozóan lásd: *Первая всеобщая перепись населения*, т. XXXVII/2. 1903. 50–87., 212–229., т. XXIV. 1904. 60–129., 226–243.

89 *О приведении в действие Временных Правил о евреях (от 3-го мая 1882 г.)*. In: *ПСЗ III*. т. II. № 834.

tes – tanintézeteiben. Csakhogy éppen ez kezdett kormányzati körökben egyre nagyobb nyugtalanságot kelteni. Első reakcióként már 1875-ben megszüntették a zsidó egyetemistákat támogató ösztöndíjak folyósítását.

Ennek ellenére a népművelési miniszter még 1884 júniusában is egy olyan körlevelet adott ki, amelyben emlékeztette a felügyelete alá tartozó tanintézetek vezetőit arra, hogy a birodalom törvényei előírják a gimnáziumot végzett zsidó fiatalok korlátozástól mentes felvételét a „letelepedési övezet” területén található egyetemekre. A miniszter arra is felhívta a figyelmet, hogy a birodalom belső területein működő felsőfokú tanintézetekbe is felvételt nyerhetnek a zsidó fiatalok, amennyiben megfelelő rendőrségi igazolást nyújtanak be.⁹⁰ Ez volt az utolsó olyan hivatalos instrukció, amely a zsidók integrációját szem előtt tartva próbált irányt szabni a birodalmi oktatáspolitikának.

Röviddel ezt követően azonban éles váltás következett be. A központi kormányzat elérkezettnek látta az időt, hogy megtörje a zsidók növekvő tanulási kedvét, mindenekelőtt azért, mert ennek legfőbb hajtóelemét az „állampolgári egyenjogúság” elnyerésében látta. Miután ezt a tendenciát a kormányzat nem tartotta kívánatosnak, hozzáfogott annak korlátozásához. Ennek első jeleként 1885 júniusában kiadták azt a rendelkezést, amely 10 százalékban szabta meg a Harkovi Műszaki Főiskolára (*Харьковский Технологический Институт*) felvehető zsidó hallgatók arányát.⁹¹ A következő év márciusában pedig újabb, az előzőnél is szigorúbb rendelet jelent meg. Ebben a népművelési miniszter nem egyszerűen korlátozta, hanem teljes egészében megtiltotta a zsidó diákok felvételét a Harkovi Állatorvostudományi Főiskolára (*Харьковский Ветеринарный Институт*).⁹²

Néhány hónappal később Ivan Gyeljanov népművelési miniszter pedig már azzal a javaslattal állt elő, hogy a zsidó gyerekek közül csak a felsőbb rendekhez tartozókat vegyék fel a gimnáziumokba, mert a „fogathajtók, a lakájok, a szakácsok, a mosónők, a szatócsok és a hozzájuk hasonló emberek gyermekei” nem valók oda. A Miniszterek Bizottsága azonban ezt nem fogadta el. Helyette olyan megoldást javasolt, amely semmilyen formában sem kapcsolja össze a felvételi korlátozást a rendi hovatartozással. A szabályozás részleteinek kidolgozásával pedig a javaslat betérjesztőjét, a népművelési minisztert bízta meg. Ám ez az uralkodó által is jóváhagyott 1887. június 26-i kormányhatározat – *Положение об ограничении школы от лиц иудейского происхождения* – nem került nyilvános kodifikálásra. Azt – félve annak „helytelen értelmezésétől” – nem becikkelyezett normaként, hanem csak bizalmas irányelvként kezelték.⁹³ Ez azonban mit sem változtatott annak hatályán. Olyannyira nem, hogy alig két héttel a kormányulást követően a népművelési miniszter, Ivan Gyeljanov körlevelet adott ki, amelyben elrendelte a közép- és felsőfokú tanintézetekbe felvehető zsidó fiatalok arányának – rendi hovatartozástól független – korlátozását.

90 A körlevelet idézi: Лаурсон, 1916. 733.

91 Az erről szóló rendelkezést lásd: *Об ограничении приема евреев в Харьковский Технологический Институт (от 7-го июня 1885 г.)*. In: ПСЗ III. т. V. № 3034.

92 Иванов, 1999. 212.

93 Уо. 213.

A *numerus clausus* bevezetésével azonban még a kormányzati elit körében sem értett egyet mindenki. Ez jól látható az elrendelését megelőző viták anyagában. Az ellenzők közé tartozott – többek között – Alekszandr Georgijevszkij, a Népművelési Minisztérium helyettes vezetője, aki 1886-ban hosszú jelentést⁹⁴ készített a zsidókra vonatkozó törvények felülvizsgálatával foglalkozó főbizottságnak (*Высшая комиссия для пересмотра действующих о евреях в империи законов*) a zsidók oktatásáról. Ebben kifejtette, hogy a felvételi kvóta alkalmazása „önkényes, kényelmetlen és igazságtalan” lenne. Szerinte ez a gyakorlat nemcsak a kormányzat eddig rendkívül sikeres integrációs politikáját veszélyeztetné, de azzal a veszéllyel is járna, hogy alkalmazása egyre több zsidó fiatalat sodorna az „ellenséges elemek” karjaiba.

Georgijevszkij javaslata azonban nem talált meghallgatásra. A főbizottság két leginkább befolyásos tagja – Nyikolaj Golicin herceg és a bizottság elnöke, Konsztantyin Palen igazságügy-miniszter – különvéleményt csatolt Georgijevszkij jelentéséhez. Szerintük épp az ellenkezőjét kellene tenni annak, mint amit a miniszterhelyettes javasolt, vagyis „teljesen el kellene választani egymástól” a zsidó és a keresztény diákokat. Ez pedig csak egyetlen módon tehető meg, ha kialakítják a zsidó gimnáziumok önálló hálózatát. A kormány azonban nem fogadta el Golicin és Palen javaslatát. Helyette – a már korábban említett – 1887 júniusában megtartott ülésén arra a következtetésre jutott, hogy nem elválasztja a zsidó fiatalokat a keresztényektől és nem is rendi alapon válogatja ki a felvehető körét, hanem kezdeményezi a középiskolákba és egyetemekre jelentkező zsidók arányának korlátozását. A részletek kidolgozásával megbízott népművelési miniszter – ahogy erre már utaltunk – ennek szellemében adta ki 1887. július 10-én a *numerus clausus* bevezetését elrendelő körlevelét. Ettől kezdve a birodalom valamennyi, a Népművelési Minisztérium alá tartozó közép- és felsőfokú tanintézetébe csak meghatározott százalékban nyerhettek felvételt a zsidók. A „letelepedési övezeten” belül ezt az arányt a diákok tíz százalékában határozták meg, míg a birodalom többi részén öt százalékában. Ám még ennél is szigorúbb szabályok vonatkoztak a két fővárosra. A szentpétervári és a moszkvai tanintézetekbe csak háromszázaléknyi zsidó diákot lehetett felvenni.⁹⁵

Ezek a korlátozások már rövid időn belül éreztették hatásukat. A zsidó egyetemisták aránya néhány év alatt 13,5 százalékról 8,1 százalékra esett vissza.⁹⁶ A kormányzat azonban nem érte be ennyivel. 1889 őszén – hasonlóan a többi nem keresztény alattvalóhoz – elkezdte korlátozni a zsidók számát az esküdtek és az ügyvédek körében is.⁹⁷ Egy évvel később pedig már a részvénytársaságokban is megszabta a

94 Георгиевский, 1889.

95 Познер, 1914. 85. Egyébként nem a zsidók voltak az elsők, akikkel szemben etnikai, illetve felekezeti alapon korlátozó intézkedésekkel élt az orosz kormányzat. Korábban hasonló módon jártak el a lengyel katolikusokkal szemben is. De nemcsak etnikai vagy felekezeti alapon történhetett diszkrimináció. Találni nem egy példát a rendi, a vagyoni és a nemi szempontú *numerus clausus*ra is. Натанс, 2007. 304.

96 Иванова–Желтова, 2010. 710.

97 О порядке принятия в число присяжных и частных поверенных лиц нехристианских вероисповеданий (от 8-го ноября 1889 г.). In: ПСЗ III. т. IX. № 6331.

zsidók arányát. 1891 tavaszán lényegében visszavonta azt az 1865-ben elfogadott rendelkezést, amely lehetővé tette a gépészeknek, a kézműveseknek, a sör- és szeszfőzőknek, hogy letelepedhessenek a birodalom belső területein. Ettől kezdve számukra ez ismét tiltott volt. Azoknak pedig, akik a korábbi rendelkezés alapján költöztek ki a „letelepedési övezetből”, vissza kellett térniük oda.⁹⁸ Egy évvel később ezt a szabályt kiterjesztették az alacsony rangú leszerelt zsidó katonákra is.⁹⁹

Ez a fajta, nemcsak a zsidósággal, de a birodalom más kisebbségeivel szemben is megmutatózó jogfosztó politika szervesen illeszkedett III. Sándor reformellenes, nemzetileg elfogult, „népi egyeduralmat” (*народное самодержавие*) meghirdető kurzusába. Abba a politikai irányvonalba, amely aggályok nélkül vonta sorra vissza a zsidók korábban elnyert jogait. Így az 1892-es új városi szabályzatban a zsidók már úgy szerepeltek, mint akiknek nincs joguk a városi választási gyűléseken való részvételhez, vagyis – szemben az 1870-es rendtartással – ki lettek zárva a városi önkormányzati választásokból.¹⁰⁰ Ugyanakkor a városi előjáróságok által összeállított és a belügyminiszter által jóváhagyott listán szereplő zsidók közül a városi közösség nem zsidó része bárkit képviselővé választhatott. Az így megválasztott zsidók száma azonban nem lehetett több a testület tagjainak egytizedénél. Hasonló jellegű korlátozásra került sor a két évvel korábban elfogadott új zemsztvorendeletben is.¹⁰¹ A módosított önkormányzati törvény ugyanis megtiltotta a zsidók részvételét a zemsztvók választási gyűlésein. Vagyis a zsidók – szemben a korábbi szabályozással – a járási és kormányzósági önkormányzati testületekből is kiszorultak.¹⁰² Ez a két új rendelet, vagyis az 1892-es városi szabályzat és az 1890-es zemsztvótörvény – nemcsak a zsidóság kirekesztése miatt, de más okok miatt is – komoly visszalépést jelentett a korábbi, még a „nagy reformok” idején elfogadott, a helyi közösségek öngazgatását támogató szabályozáshoz képest.

A zsidósággal szembeni korlátozó politika az utolsó orosz cár, II. Miklós idején is tovább folytatódott. Már az ő uralkodásának idejére esett, amikor 1897-ben megtiltották a zsidó gyógyszerészek, felcserek és bábaasszonyok moszkvai lakhatását. Egy évvel később pedig megvonták a zsidók beutazási és letelepedési jogát Szibériában. Ettől kezdve az Urálon túli területeken csak azok a zsidók élhettek, akik oda bírósági vagy adminisztratív végzés következtében kerültek. Mindenki másnak, beleértve a privilegizált rendekhez tartozókat is, el kellett hagyni a birodalomnak ezt a részét. Ebben az időszakban számos példát találni arra is, amikor a zsidóságot érintő korlátozásokra nem általános érvénnyel, hanem csak helyi jelleg-

98 *О воспрещении евреям-механикам, винокурам, пивоварам и вообще мастерам и ремесленникам переселяться на жительство в Москву и Московскую губернию (от 28-го марта 1891 г.)*. In: ПСЗ III. т. XI. № 7581.

99 *О воспрещении евреям отставным нижним чинам, служившим по прежнему Рекрутскому Уставу, и членам их семейств, приписанным к городам внутренних губерний, проживать в Москве и Московской губернии (от 15-го октября 1892 г.)*. In: ПСЗ III. т. XII. № 8951.

100 *Городовое Положение (от 11-го июня 1892 г.)*. In: ПСЗ III. т. XII. № 8708.

101 *Положение о губернских и уездных земских учреждениях (от 12-го июня 1890 г.)*. In: ПСЗ III. т. X. № 6927.

102 Az 1890-es új zemsztvorendelet tartalmára vonatkozóan lásd: Куликов, 1998. 48–129.; Захарова, 2001.

gel – bizonyos területek zsidóságára vonatkozóan – került sor. Ebbe a kategóriába tartozott az a döntés is, amikor 1898 elején jelentősen megszigorították a zsidók első kereskedői gildébe való felvételét Moszkvában, illetve a Moszkvai főkormányzóságban. E döntés nyomán felvételükre csak akkor kerülhetett sor, ha azt maga a pénzügyminiszter engedélyezte, miután konzultált erről a moszkvai főkormányzóval. Ám hiába nyert valaki zsidóként első gildebeli regisztrációt, státusza nem jogosította fel arra, hogy részt vegyen a városi választógyűlésen. Még arra sem volt jogosult, hogy bekapcsolódjék rendje korporatív testületének munkájába. A fenti intézkedéssel tehát a zsidókat mind a városi választásokról, mind rendjük korporatív testületéből kitiltották.

A zsidóság különböző csoportjai a III. Sándorral kezdődő diszkriminációs fordulatra és az azzal párhuzamosan felerősödő antiszemitizmusra különbözőképpen reagáltak. Szép számmal akadtak olyanok, akik az etnikai alapú politikai önszerveződés vagy a politikai radikalizmus, gyakran egymással is versengő irányzatai felé kezdtek tájékozódni, míg mások a kikeresztelkedésben reméltek menedéket nyerni. Az előbbi komoly személyes kockázatvállalással járt, míg az utóbbi a személyes biztonság elnyerését ígérte. Ez azonban csak látszólag volt így, merthogy a kereszténységre való áttérés sem adott teljes körű védelmet. Nem beszélve arról, hogy a kikeresztelkedett zsidók nemcsak fizikailag nem érezhették magukat biztonságban, de érzelmileg sem, mivel gyakran tapasztalhatták, hogy – annak ellenére, hogy feladták hitüket és hagyományaikat – a társadalmi többség változatlan ellenszenvvel és bizalmatlansággal ítéli meg őket. Sokan közülük azzal voltak kénytelenek szembesülni, hogy bár zsidóságukat el akarják felejteni, de környezetük nem engedi meg ezt nekik.¹⁰³ Ilyen érzelmi tapasztalatok mellett – nem beszélve a pogromokról és a *numerus clausus*ról – sokan választották a kivándorlást az országból: a zsidóság lélekszáma néhány évtized alatt csaknem 40 százalékkal csökkent az Orosz Birodalomban. Ez a modernizálódó ország jelentős vesztesége volt.

Az Orosz Birodalomban élő zsidóság a 19. század végén mintegy 5,2 millió főt tett ki. Nagy többségük még ekkor is a „letelepedési övezet” határain belül élt. Alig 300 ezren lehettek azok, akik e területre kívül laktak. Ebbe a körbe tartozott a Kaukázusban élő grúz, illetve hegyi zsidók (*горские евреи*) hatvanezer főre becsült csoportja, valamint azok a zsidók, akik a birodalom közép-ázsiai és szibériai területein éltek. Az utóbbiak mintegy ötvenezeren lehettek. Mindez azt jelentette, hogy a zsidóság aránya a „letelepedési övezeten” belül 11 százalékos volt, míg a birodalom egészét tekintve négy százalék körül alakult. A zsidók többsége városokban élt. Ők adták a belorussziai és litvániai részeken az urbanizált lakosság felét, míg Ukrajnában csaknem harmadát.¹⁰⁴ Ez a népes zsidó közösség, amely már 1880-ban a világ teljes zsidó lakosságának több mint felét alkotta, a pogromok és a hivatalos politika diszkriminációs fordulatainak következtében 1881 és 1914 között jelentősen megcsappant. Az I. világháborút megelőző több mint három évtizedes periódusban közel kétfélmillió oroszországi zsidó döntött úgy, hogy kivándorol, dön-

103 Гительман, 2008. 27.

104 Uo. 49.

tően az Egyesült Államokba. Ennek az emigrációs hullámnak az lett az eredménye, hogy a zsidóság összlakosságon belüli aránya 1914-re 3,1 százalékra esett vissza.¹⁰⁵

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Бахрушин

1929 Бахрушин, Сергей Владимирович: Сибирские туземцы под русской властью до революции 1917 г. In: *Советский Север*. Том 1. Под ред. Смидовича, П. Г.–Бутурлина, С. А.–Леонова, Н. И. Москва, 1929. 66–97.

Джераси

2013 Джераси, Роберт [Geraci, Robert P.]: *Окно на Восток. Империя, ориентализм, нация и религия в России*. Москва, 2013.

Ерошкин

1998 *Высшие и центральные государственные учреждения России 1801–1917 гг.* Том 2. Ред.: Ерошкин, Николай Петрович. Санкт-Петербург, 1998.

Георгиевский

1889 Георгиевский, Александр Иванович: *Доклад члена Комиссии тайного советника А. И. Георгиевского по вопросу о мерах относительно образования евреев*. Санкт-Петербург, 1889.

Гессен

1911 Гессен, Юлий Исидорович: *Закон и жизнь. Как созидались ограничительные законы о жительстве евреев в России*. Санкт-Петербург, 1911.

1925–1927 Гессен, Юлий Исидорович: *История еврейского народа в России*. Том 1–2. Ленинград, 1925–1927.

Гительман

2008 Гительман, Цви [Gitelman, Zvi]: *Беспокойный век: Евреи России и Советского Союза с 1881 г. до наших дней*. Москва, 2008.

Государственность России

1996–2001 *Государственность России (конец XV. в. – февраль 1917 г.). Словарь-справочник*. Кн. 1–4. Москва, 1996–2001.

Гриффитс

2013 Гриффитс, Дэвид [Griffiths, David]: Злодеи, фанатики, адвокаты: взгляды Екатерины II на французскую революцию. In: Гриффитс, Дэвид: *Екатерина и ее мир*. Москва, 2013. 119–148.

Herzen

1988 Herzen, Alekszandr: *Emlékek és elmékedések*. Bp., 1988.

Игнатъев

1906 Игнатъев, Емельян Игнатъевич: *Еврейский вопрос в России*. Санкт-Петербург, 1906.

105 Миллер, 2006. 104–105.

Im Hof

1995 Im Hof, Ulrich: *A felvilágosodás Európája*. Вр., 1995.

Иванов

1999 Иванов, Анатолий Евгеньевич: *Студенчество России конца XIX – начала XX века. Социально-историческая судьба*. Москва, 1999.

Иванова–Желтова

2010 Иванова, Наталья Анатольевна–Желтова, В. П.: *Сословное общество Российской империи*. Москва, 2010.

Каппелер

1997 Каппелер, Андреас [Kappeler, Andreas]: *Россия – многонациональная империя. Возникновение, история, распад*. Москва, 1997.

Киселев

1901 Киселев, Павел Дмитриевич: Об устройстве еврейского народа в России. In: *Восход*, 1901. 4. sz. 25–40., 5. sz. 3–21.

Клиер

2000 Клиер, Джон Д. (Klier, John Doyle): *Россия собирает своих евреев. Происхождение еврейского вопроса в России: 1772–1825*. Москва, 2000.

Коркунов

1908 Коркунов, Николай Михайлович: *Русское государственное право*. Том 1. Общая часть. Том 2. Часть особенная. Санкт-Петербург, 1908.

Куликов

1998 Куликов, Владимир Владимирович: *Земские учреждения и правительственный контроль (вторая половина XIX – начало XX в.)*. Москва, 1998.

Лаурсон

1916 Лаурсон, Александр Матвеевич: *Справочная книга для учебных заведений и учреждений ведомства Министерства народного просвещения*. Петроград, 1916.

Любавский

1996 Любавский, Матвей Кузьмич: *Обзор истории русской колонизации*. Москва, 1996.

Миллер

2006 Миллер, Алексей Ильич: *Империя Романовых и национализм. Эссе по методологии исторического исследования*. Москва, 2006.

Миндлин

2000 Миндлин, Александр Борисович: Правительственные комитеты, комиссии и совещания по еврейскому вопросу в России. In: *Вопросы истории*, 2000. 8. sz. 43–62.

Минкина

2011 Минкина, Ольга Юрьевна: *«Сыны Рахили»: Еврейские депутаты в Российской империи. 1772–1825*. Москва, 2011.

Нахманович

1991 Нахманович, В. Р.: Еврейский вопрос во внутренней политике Александра II. In: *Россия и реформы, 1861–1881*. Москва, 1991. 36–47.

Натанс

2007 Натанс, Бенджамин [Nathans, Benjamin]: *За чертой. Евреи встречаются с позднимперской Россией*. Москва, 2007.

Общий свод переписи населения

1905 *Общий свод по империи результатов разработки данных первой всеобщей переписи населения, произведенной 28 января 1897 г.* Том 1–2. Санкт-Петербург, 1905.

Первая всеобщая перепись населения

1903–1904 *Первая всеобщая перепись населения Российской империи.* Том. XXXVII/2. *Город Санкт-Петербург.* Том. XXIV/2. *Город Москва.* Санкт-Петербург, 1903–1904.

Петровский-Штерн

2003 Петровский-Штерн, Йоханан [Petrovsky-Shtern, Yohanan]: *Евреи в русской армии (1827–1914).* Москва, 2003.

Познер

1914 Познер, С. В.: *Евреи в общей школе. К истории законодательства и правительственной политики в области еврейского вопроса.* Санкт-Петербург, 1914.

ПСЗ I.

Полное собрание законов Российской империи. Первое собрание (1649–1825). Том 19. 1770–1774. *Законы 13401–14232.,* Том 22. 1784–1788. *Законы 15902–16738.,* Том 23. 1789–31 октября 1796. *Законы 16739–17529.,* Том 24. 6 ноября 1796–1797. *Законы 17530–18301.,* Том 28. 1804–1805. *Законы 21112–21982.,* Том 37. 1820–1821. *Законы 28073–28857.,* Том 38. 1822–1823. *Законы 28858–29724.* Санкт-Петербург, 1774–1823.

ПСЗ II.

Полное собрание законов Российской империи. Второе собрание (1825–1881). Том 2. 1827. *Законы 800–1676.,* Том 3. 1828. *Законы 1677–2574.,* Том 10. 1835. *Законы 7717–8356.,* Том 11. 1836. *Законы 8739–9493.,* Том 14. 1839. *Законы 11909–13043.,* Том 19. 1844. *Законы 17472–18572.,* Том 26. 1851. *Законы 24781–25593.,* Том 31. 1856. *Законы 30013–31348.,* Том 34. 1859. *Законы 34005–34845.,* Том 36. 1861. *Законы 36490–37190.,* Том 40. 1865. *Законы 41642–42509.,* Том 42. 1867. *Законы 44078–44894.* Санкт-Петербург, 1827–1867.

ПСЗ III.

Полное собрание законов Российской империи. Третье собрание (1881–1913). Том 2. 1882. *Законы 586–1292.,* Том 5. 1885. *Законы 2643–3435.,* Том 9. 1889. *Законы 5686–6504.,* Том 10. 1890. *Законы 6505–7339.,* Том 11. 1891. *Законы 7340–8214.,* Том 12. 1892. *Законы 8215–9216.* Санкт-Петербург, 1882–1892.

Stanislawski

1983 Stanislawski, Michael: *Tsar Nicholas and the Jews: The Transformation of Jewish Society in Russia, 1825–1855.* Philadelphia, 1983.

Свод законов

1899 *Свод законов Российской Империи. Издание в 16-ти томах.* Том IX. *Свод законов о состояниях.* Санкт-Петербург, 1899.

Слезкин

2005 Слезкин, Юрий: *Эра Меркурия. Евреи в современном мире.* Москва, 2005.

Захарова

2001 Захарова, Лариса Георгиевна: *Земская контрреформа 1890 года.* Москва, 2001.

ZOLTÁN SZ. BÍRÓ

BEING "ALIEN" IN THE RUSSIAN EMPIRE

THE LEGAL AND SOCIAL STATUS OF "EASTERN" AND "WESTERN"
ETHNIC GROUPS

The article aims at illustrating how the Russian Empire dealt with the non-Slav and non-Christian minorities (инородец) whose legal status was strictly regulated by central authorities and separated from that of the so called "natural subjects" (природные подданные). State power assigned different status to the "eastern" ethnic groups, mainly populating Siberia and the Kazakh Steppe, and the "western" aliens, the Jews, who were living on the European side of the empire. As a general principle, the Russian state considered "aliens" those individuals who were exempted from the rule of imperial law, because for a series of reasons the authorities thought that they could not fit into them and rather allowed these "aliens" to preserve most of their internal norms.

CONTENTS

Researching the Empire in Russia (Zoltán Sz. Bíró)	503
<i>Studies</i>	
Gábor Gyóni: Russia as Empire: Territorial Expansion and Population of the Russian Empire	505
Zoltán Sz. Bíró: Being “Alien” in the Russian Empire: The Legal and Social Status of “Eastern” and “Western” Ethnic Groups	521
Ekaterina Pravilova: The Role of Internal Colonization in the Bureaucratic System of the Russian Empire	553
András Deák: Under the Sign of Inertia: Economic Modernization and Orientation Change in the Post-Soviet Space	575
Márta Font: Andreas the First and Yaroslav the Wise	607
Endre Sashalmi: The Coronation Medal as a Vehicle of Legitimation: Iconographic Analysis of the Coronation Medals of Four Empresses, Catherine I, Anne, Elisabeth and Catherine II	625
<i>Workshop</i>	
Alexandr Stykalin: The 1956 Hungarian Revolution and the Soviet–Yugoslav Relations: Reflections on a New Documentary Book	645
<i>Book Reviews</i>	
From the Human Body to the Clockwork: Metaphors of State, and State-building (György Képes)	667
Atatürk and the New Turkey in the Nazi Imagination (Péter Pál Kránitz)	672
The French-speaking European Countries and Hungary at the Beginnings of the Cold War (Gusztáv D. Kecskés)	675

SZERZŐINK

Deák András, PhD, tudományos főmunkatárs, MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Világgazdasági Intézet • Font Márta, az MTA doktora, egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem BTK • Gyóni Gábor, PhD, tudományos munkatárs, ELTE BTK • Kecskés D. Gusztáv, PhD, tudományos főmunkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet • Képes György, PhD, egyetemi adjunktus, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar • Kránitz Péter Pál, doktorandusz, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK • Pravilova, Jekatyerina, egyetemi tanár, Princeton University History Department • Sashalmi Endre, az MTA doktora, egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem BTK • Sz. Bíró Zoltán, tudományos főmunkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet • Sztikalin, Alekszandr, kandidátus, tudományos főmunkatárs, Orosz Tudományos Akadémia Szlavisztikai Intézet

Ára: 600 Ft
Előfizetőknek: 500 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél, vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444, e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440, vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda, Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében (1014 Budapest, Úri utca 53., telefon: 224-6700/624, 626 mellék).

A Világtörténet 2015-ös évfolyamának megjelentetését a Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap